

अनुसन्धाता/अध्येता : राज माडलाक र देवमाया लिम्बू (इन्दु फोम्बो)

अध्ययन प्रतिवेदन पेश मिति : वि.सं. २०८०

शीर्षक : लिम्बुभाषामा स्थाननाम र अपभ्रंश अवस्था : लिम्बुवान पान्थर र चौविस थुमका स्थाननामको समाजशास्त्रीय भाषिक अध्ययन

पेश गरिएको संस्था : कियाचु, लिम्बुवान अध्ययन केन्द्र

लिम्बुवान अध्ययन केन्द्रको व्यवस्थापनमा सञ्चालित श्री विष्णुदत्त आडबुहाड र श्रीमति सरस्वती आडबुहाडद्वारा स्थापित विष्णुदत्त-सरस्वती आडबुहाड प्राज्ञिक कौष अन्तर्गतको **विष्णुदत्त-सरस्वती आडबुहाड अनुसन्धानवृत्ति** वि.सं. २०७५ को लागि **लिम्बुभाषामा स्थाननाम र अपभ्रंश अवस्था : लिम्बुवान पान्थर र चौविस थुमका स्थाननामको समाजशास्त्रिय भाषिक अध्ययन** विषयमा अध्ययन गर्न अध्येता श्री राज माडलाक र देवमाया लिम्बुलाई प्रदान गरिएको हो ।

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनको इलेक्ट्रोनिक कपि अध्ययन एवं अनुसन्धानका लागि डाउनलोड गर्न सकिने छ । तर, यस प्रतिवेदनको आंशिक वा पूर्ण पाठ कुनै पनि प्रारूपमा व्यापारिक प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्न भने पाइने छैन ।

माडलाक, राज र लिम्बू, देवमाया (वि. सं. २०८०) । **लिम्बुभाषामा स्थाननाम र अपभ्रंश अवस्था : लिम्बुवान पान्थर र चौविस थुमका स्थाननामको समाजशास्त्रीय भाषिक अध्ययन** । अध्ययन प्रतिवेदन । ललितपुर : कियाचु , लिम्बुवान अध्ययन केन्द्र

लिम्बूभाषामा स्थाननाम र अप्रभ्रंश अवस्था:

लिम्बुवानका पान्थर र चौविस थुमका स्थाननामको समाजशास्त्रीय भाषिक अध्ययन

अध्ययन प्रतिवेदन

(विष्णुदत्त-सरस्वती आङ्बुहाड अनुसन्धानवृत्ति प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत)

अध्ययनकर्ता

राज माडलाक

देवमाया लिम्बू (इन्दु फोम्बो)

पेश गरिएको संस्था

किरात याक्थुङ चुम्लुङ

लिम्बुवान अध्ययन केन्द्र, ललितपुर चुम्लुङहिम, ललितपुर ।

वि.सं. २०८०

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत 'लिम्बुभाषामा स्थाननाम र अपभ्रंश अवस्था : लिम्बुवानका पान्थर र चौविस थुमका स्थाननामको समाजशास्त्रीय भाषिक अध्ययन' शीर्षकको अध्ययन गर्नको निम्ति हामीलाई प्रदान गर्नु हुने किरात याक्थुड चुम्लुड लिम्बुवान अध्ययन केन्द्रप्रति हार्दिक कृतज्ञता एवम् धन्यवादज्ञापन गर्दछौं ।

लिम्बुवान अध्ययन केन्द्रद्वारा सञ्चालित विष्णु दत्त-सरस्वती आड्बुहाड प्राज्ञिक कोष अन्तर्गत विष्णु दत्त-सरस्वती आड्बुहाड अनुसन्धानवृत्तिका संस्थापक श्री विष्णुदत्त आड्बुहाड र श्रीमती सरस्वती आड्बुहाडप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्न चाहन्छौं ।

हामीले आफ्नो शीर्षक अनुरूप अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने क्रममा पान्थर, धनकुटा साथै तेहथुमसम्मको स्थलगत अध्ययन गरेका थियौं । लिम्बुवानका पान्थर, चौविस थुमका स्थाननामको अध्ययनको समयमा स्थानीय स्तरमा सहयोग पाएकोले हामीलाई सहज भएको थियो । जसअन्तर्गत लिम्बुवान पान्थरमा स्थित स्थाननामको अध्ययन गर्नका लागि स्थानीय स्तरमा सहयोग गर्नुभएका पूर्व शिक्षक, गा.वि.स. अध्यक्ष समाजसेवी (याङ्नाम) का श्री राजेन्द्र जवेगु (हाड्वासाड याक्थिङ्बा), कवि, साहित्यकार, उत्तरवर्ती सोचका अभियन्ता (फेदेन) श्री भवानी तावा, पूर्व वडाअध्यक्ष, समाजसेवी (फेदेन, गढी) श्री नरबहादुर लावती, साहित्यकार, शिक्षक (साराडडाँडा) श्री लछ्छामी शेर्मा पापो, लेखक (यासोक) श्री येहाड लावती, कवि तथा समाजसेवी (रानिटार) श्री भित्रागी काइँला, लेखक (आरुबोटे) श्री दिलेन्द्र कुरुम्बाड, शिक्षक, समाजसेवी (स्यावरुम्बा) श्री गणेश चेम्जोड, शिक्षक (याङ्नाम) श्री रोशन जवेगु, लेखक, शिक्षक (रानीगाउँ) श्री लालअन्जान सम्बाहाम्फे, समाजसेवी (आङ्ना) श्रीप्रसाद माङ्लाक त्यसैगरी लिम्बुवान धनकुटा स्थित स्थाननामको अध्ययन गर्ने क्रममा स्थानीय स्तरमा सहयोग गर्नु हुने शिक्षक (मौनावुधुक) श्री कृष्णगोविन्द चेम्जोड, गायक तथा

समाजसेवी (बोधे) श्री आधुनिक देवान, समाजसेवी (राजारानी) श्री टेकरत्न चेम्जोड साथै मुन्धुमविद्, मेयर लालीगुराँस नगरपालिका लालीगुराँसका श्री अर्जुनबाबु माबुहाड ज्यूहरूप्रति विशेष धन्यवाद एवम् हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछौं ।

यसरी नै यस अध्ययनको मस्यौदा प्रतिवेदनको प्रस्तुतिमाथि गहन सुभावादिनु हुने मुन्धुमविद् श्री डि.बि. आडबुडज्यू, डा. सबिन निडलेकुज्यू, श्री टंक माबुहाडज्यू, यस लिम्बुवान अध्ययन केन्द्रका अध्यक्ष श्री अर्जुन नुगोज्यू साथै यस संस्थाका प्राज्ञिक पुरस्कार तथा अनुसन्धानवृत्ति छनौट समितिका संयोजक श्री भगिराज इडनाम, सदस्य श्री नेत्र तुम्बाहाडफे, सदस्य श्री कमल मादेन, सदस्य श्री राम मादेन र सदस्य श्री विना खालिड चेम्जोडज्यूहरूप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्दछौं ।

अन्त्यमा, यो अध्ययन पूरा गर्नका लागि जानकारी दिनु हुने स्रोत व्यक्तिहरू, अध्ययनमा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा सल्लाह, सुभावादिई हामीलाई उत्प्रेरित गर्नुहुने सम्पूर्ण शुभ-चिन्तकज्यूहरूमा साथै सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएका लेख र कृतिहरूका लेखकहरूप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद एवम् कृतज्ञताज्ञापन गर्दछौं ।

.....

राज माडलाक

देवमाया लिम्बू (इन्दु फोम्बो)

(अध्ययनकर्ताहरू)

अध्ययन सार (Abstract)

लिम्बुवान भूमिमा रहेको स्थाननामहरू ऐतिहासिक रूपमा लिम्बू भाषामा नामाकरण गरिएको देखिन्छ। यी स्थान नामहरूको पनि आफ्नै प्रकारको निश्चित विशेषता, संरचना र ऐतिहासिक रूपमा स्थापित भएका छन्। लिम्बुवान क्षेत्रको अस्तित्व र पहिचानसँग जोडेका हुनाले स्थाननामको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको पाइन्छ। तर स्थानिय स्तरमा सामाजिक संरचनाको फेरबदल र राज्य पक्षबाट नै योजनाबद्ध रूपमा नेपालीकरण गरि लिम्बुवान क्षेत्रका स्थाननामहरू तीव्र गतिमा परिवर्तन हुँदै आएको देखिन्छ। यस सम्बन्धि ज्ञान भएका र नभएका लिम्बूहरूको पनि उत्तिकै भूमिका रहेको पाइन्छ। यस कारण उनीहरू राजनैतिक स्वार्थ वा इच्छाका कारण उनीहरू प्रयोगमा आएको देखिन्छ। तसर्थ लिम्बुवान क्षेत्रमा रहेका स्थाननामहरूको जगेणना स्वयम् स्थानियवासीहरूले गर्न सके मात्र दिर्घकालिन रूपमा स्थाननामहरू रहन सक्छ। यिनै स्थाननामहरू बन्ने प्रक्रिया र अपभ्रंश अवस्थाको खोजी यस 'लिम्बूभाषामा स्थाननाम र अपभ्रंश अवस्था : लिम्बुवानका पान्थर र चौविस थुमका स्थाननामको समाजशास्त्रीय भाषिक अध्ययन' मा गरिएको छ।

लिम्बूभाषामा रहेका प्रचलित प्राचीन स्थाननामहरूको खोजी गर्नु, मूलतः पुरानो प्रशासकीय क्षेत्र पान्थर थुम र चौविस थुममा रहेका लिम्बूभाषाका स्थाननाम रहने प्रक्रियाको खोजी गर्नु र प्राचीन नामहरूको अपभ्रंश अवस्थाको खोजी गर्नु यस अध्ययनका सान्दर्भिक उद्देश्यहरू हुन्।

स्वयम् अध्येताहरू पान्थर थुम र चौविस थुमका विभिन्न स्थानहरूमा पुगी स्थलगत अवलोकन, विभिन्न स्रोतव्यक्तिहरूसँग छलफल गरी वस्तुगत तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। जसअन्तर्गत सबाल्टर्न सिद्धान्त र फुकोको शक्तिकेन्द्री सिद्धान्तको आधारमा कसरी असहाय, असक्त, निमुखा, किनाराका शक्तिहीनहरूको मौलिक विरासत बोकेको स्थाननामहरू राज्यको आड र शक्तिको भरमा परिवर्तन गरिदै लगिन्छ भन्ने निचोडलाई विषयगत रूपमा अध्ययन विश्लेषण गरि प्रस्तुत गरिएको छ।

लिम्बुवान भूमिहरूमध्ये पान्थर थुमका साविक ३३ वटा गाउँपालिकाहरू र चौविस थुमका साविक ११ गाउँपालिकाहरूमा रहेका स्थाननामहरूको अध्ययन यसमा गरिएको छ। अध्ययन गर्दा यी क्षेत्रका स्थाननामहरू कति पुरै परिवर्तनको अवस्थामा, कति अपभ्रंशको

अवस्थामा र केही अभै पनि उही संरचनामा रहेका छन् । यसरी स्थाननामहरू निम्न तरिकाले अपभ्रंशको स्थितिमा पुगेको देखिन्छ ।

जस्तै : राज्य पक्षबाट वा राज्यका प्रतिनिधिहरूबाट, गैर लिम्बूहरूबाट, राज्यका जिम्मेवार ओहदामा (पदमा) रहेका स्वयम् लिम्बूहरूबाट, समयको अन्तरालमा सनसनै अपभ्रंश हुने अवस्थामा र विदेश (अङ्ग्रेजी) हरूबाट । मूलतः यी पाँच तरिकाबाट स्थाननामहरू परिवर्तन भएका छन् । लिम्बूभाषाबाट नामाकरण गरिएका स्थाननामहरूसँग लिम्बूहरूको इतिहास, समाज मनोविज्ञान, धर्म, दर्शन, संस्कार, परम्परा, आर्थिक, सामाजिक पद्धति, औषधिविज्ञान, मुन्धुमिक ज्ञान आदि समेत जोडिएको छ । गहिरो रूपमा अध्ययन गर्दा यी नामहरूले हाल प्राप्त गर्न नसकेको लिम्बू र लिम्बुवानसँग जोडिएका समस्या र मुद्दाको उपयुक्त हलसमेत गर्न सक्ने देखिन्छ । स्थाननामको अध्ययनले कतिपय लिम्बुवानका राजनीतिक इतिहासका नयाँ तथ्यहरू पत्ता लाग्ने जस्तै : तिडदेननामबाट साँवा राजा र पापोबीचको युद्धको इतिहास थाहा पाउन सकिने र याङनामबाट जङ्गबहादुर राणाले खोलेको शिकारका निम्ति लिम्बू राईलाई मात्र भर्ती गरिने भैरवनाथ पल्टनलाई लिम्बूहरूले खाद्यान्नका लागि कुन-कुन खेत बुझाउनु परेको थियो भन्ने इतिहास थाहा हुने आदि । यस अध्ययनबाट लिम्बूहरूको आदिम मौलिक उपचार पद्धतिहरू पत्ता लाग्न सक्ने देखिएको छ । जस्तै : पान्थरको याङनाम र नाङ्गिनको बीचमा रहेको कोकाखोलामा खजुमहरू वर्षेनी भेला भएर कोकामाङ्को पूजा गर्छन् । त्यस्तै यस अध्ययनबाट लोकसाहित्यको अध्ययन हुन बाँकी वा फेला पार्न नसकिएकाहरू प्राप्त हुने प्रबल सम्भावना देखिन्छ । जस्तै : सन्ते र परन्तेको लोक कथा । लिम्बूभाषाका स्थाननामहरू बचाउन सके मात्र लिम्बूहरूको अस्तित्व रक्षा हुन सक्छ । त्यसैगरी भाषाविज्ञानका निम्ति पनि यसले सघाउ पुऱ्याउने देखिएको छ । मौलिक लिम्बू शब्द र ध्वनिको उच्चारणले मात्र लिम्बूभाषाको भाषा वैज्ञानिक अध्ययन सम्भव छ । त्यस्ता मौलिक शब्द स्थाननामहरूमा अभै जीवित रहेकाले तिनीहरूको मिहिन अध्ययनले भाषाविज्ञानको अध्ययनमा मद्दत पुग्न सक्ने देखिन्छ ।

नेपालमा लोकतन्त्रको आगमनपछि लिम्बुवानका विभिन्न क्षेत्रमा स्थाननाम पुनः स्थापनाको लागि केही प्रयासहरू पनि भएका छन् । यसको एउटा दरिलो उदाहरण राज्य पुनसंरचनाको क्रममा पान्थर जिल्लाका सबै गाउँपालिकाको नाम लिम्बूभाषामा राखिएको छ । जस्तै : मिक्लाजुङ गाउँपालिका, तुम्बेवा गाउँपालिका, कुम्मायक गाउँपालिका,

फाल्गुनन्द गाउँपालिका, फेदेन न.पा., हिलिहाड गाउँपालिका र फालेलुङ गाउँपालिका पर्दछ। अन्य जिल्लामा चौविसे गाउँपालिका (धनकुटा) र छथर गाउँपालिका (तेह्रथुम) रहेको छ। त्यस्तै अर्को उदाहरण पान्थरमा 'सांस्कृतिक पुनर्जागरण अभियान-२०७७' नाम दिएर लिम्बुवानभरिका विभिन्न ठाउँमा लिम्बू स्थाननामको होर्डिडबोर्ड राखेर पनि स्थाननाम राख्नको लागि सक्रियभएर अघि बढेको देखिन्छ।

लिम्बूभाषामा रहेका स्थाननामहरूमाथि खसकरण भई वा खस भाषामा उल्था भई बढी जसो अपभ्रंश भएको पाइएको छ। यसका अलवा प्रविधि तथा सञ्चार, यातायात, बाटोघाटो, विकास निर्माण, बसाइँ-सराइ, आधुनिकता, शिक्षाप्रणाली, आर्थिक स्थिति, राजनैतिक परिवर्तन आदि विभिन्न कारणले गर्दा लिम्बू भाषामा रहेका स्थाननामहरू दिनानुदिन परिवर्तन भएर लोप भएको स्थिति देखियो।

लिम्बुवानका स्थाननामको पुनःस्थापनाको सम्भावना र आवश्यकता अभै पनि छ। आजको पुस्तासम्म खोज्न सकियो भने ती नामहरू जस्ताको तस्तै पाउन सकिन्छ। तर अब पनि ढिलो गरिएमा धेरै थोक गुम्न सक्ने देखिन्छ। पुराना गुमिसकेका, लोप भएका स्थाननामहरू पुनः पहिलेकै अवस्थामा फर्काइएका संसारका उदाहरणहरू प्रशस्तै रहेका छन्। विविध कारणले हराइसकेका वा अपभ्रंश भएका नामहरू फर्काएका अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव पनि छन्। तसर्थ लिम्बुवानमा अवस्थित लिम्बूभाषामा रहेका स्थाननामहरूको संरक्षणको काममा राज्यपक्ष र स्वयम् सम्पूर्ण लिम्बूहरू नै जागरुक भएर अघि बढ्नु वाञ्छनीय हुनेछ।

विषय सूची

कृतज्ञताज्ञापन	क
अनुमोदन पत्र	ग
अध्ययन सार	घ
विषयसूची	छ
परिच्छेद एक : शोध परिचय	१-६
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याको कथन	२
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४ अध्ययनको औचित्य	५
१.५ अध्ययनको सीमा	६
परिच्छेद दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा	७-११
२.१ पूर्व कार्यको समीक्षा	७
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि	१२-१५
३.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक दृष्टिकोण	१२
३.२ अनुसन्धान पद्धति	१४
३.२.१ अध्ययन क्षेत्रको छनौट	१४
३.२.२ तथ्याङ्क स्रोत	१४
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र विधि	१४
३.४ तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रस्तुतिकरण	१५
३.५ अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा	१५
परिच्छेद चार : लिम्बू भाषाका ऐतिहासिक स्थाननाम	१६-२३
४.१ विषय परिचय	१६
४.१.१ 'पुङ्/बुङ्'	१६
४.१.२ 'देन/तेन'	१७
४.१.३ 'वा'	१८
४.१.४ 'लुङ्/धुङ्'	१९
४.१.५ 'म/मा र भ'	१९
४.१.६ 'जङ्/यक'	२०
४.१.७ प/पा	२०

४.१.८ 'बा'	२१
४.२ लिम्बू भाषाका अन्य शब्दमा बनेका स्थाननामहरू	२१
४.३ निष्कर्ष	२३
परिच्छेद पाँच : लिम्बू भाषामा स्थाननाम रहने प्रक्रिया	२४-२६
५.१ विषय परिचय	२४
५.१.१ लिम्बू भाषामा स्थाननाम रहने प्रक्रिया	२४
५.१.२ तेन/देन	२५
५.१.३ बुड/लुड	२८
५.१.४ वा	३१
५.२ पान्थर थुम र चौविस थुमका केही स्थाननाम बन्ने प्रक्रियालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ	३३
५.३ निष्कर्ष	३६
परिच्छेद छ : लिम्बू भाषाका स्थाननामहरू अपभ्रंश भई परिवर्तन हुने प्रक्रिया ३७-३५	
६.१ विषय परिचय	३७
६.२ लिम्बू स्थाननाम परिवर्तनका आधार	३७
६.३ अपभ्रंश भएर रहेका केही नामहरू	४१
६.४ निष्कर्ष	४२
७. सारांश (Abstract)	४३
सन्दर्भ सामग्री	४९
अनुसूची १	५१
लिम्बू भाषाका थातथलोहरूको ऐतिहासिक अध्ययनसम्बन्धी प्रश्नावली	५१
अनुसूची २	५७
स्थलगत अध्ययनका तस्वीरहरू	५७

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

मेचीदेखि महाकालीसम्मको भूभागलाई नै राजनीतिक विभाजन अनुसार नेपाल भनेर चिनिन्छ। उत्तरमा जनगणतन्त्र चीनको तिब्बत र पूर्व दक्षिण तथा पश्चिममा भारतको भूमिले घेरिएको नेपाल भौगोलिक विविधताले युक्त मुलुक हो। नेपाल संघीय गणतन्त्रात्मक मुलुक नेपाल बहुजाति, बहुभाषी, बहुसंस्कृति र बहुधर्मी मुलुक पनि हो। नेपालमा १२६ जातजाति, १२३ भाषा र १० धर्म रहेका छन्। जसमध्ये लिम्बू जाति पनि एक हो। पूर्वी नेपालमा बसोबास गर्ने लिम्बूहरूको आफ्नै भाषा, भेषभूषा, संस्कृति, चाडपर्व, परम्परा र राजनैतिक इतिहास छ। २०६८ को जनगणना अनुसार नेपालको कूल जनसंख्याको १.४७ प्रतिशत लिम्बूहरू रहेका छन्।

संसारका जुनसुकै ठाउँ वा स्थानलाई चिन्न, चिनाउन कुनै न कुनै नामले सम्बोधन गर्ने प्रचलन रहेको छ। ती ठाउँहरूको नाम रहने पनि निश्चित प्रक्रिया रहेका देखिन्छन्। ती नामहरूको निश्चित विशेषता, संरचना र आधारले गर्दा नै आज विभिन्न अध्येता, अनुसन्धाताले आफ्नो अध्ययनको विषय बनाउँदै आएका छन्। स्थाननामलाई सबैभन्दा पहिला भूगोलविद्हरूले आफ्नो अध्ययनको विषय बनाएको देखिन्छ। त्यसपछि पुरातत्वविद्, भाषाशास्त्री वा भाषा विज्ञानको अध्ययनमा समेटिएको छ। अहिले विश्वमा स्थाननामको अध्ययन गर्ने संस्थाहरू थुप्रै देखिन्छन्। जस्तै : इङ्लिस प्लेसनेम सोसाइटी, जियोग्राफिकल नेम्स डाटा बेस, संयुक्त राष्ट्र संघको भौगोलिक नामहरू अध्ययन गर्ने समिति आदि (राई, २०७८)। नेपालको सन्दर्भमा भने कृष्णप्रकाश श्रेष्ठ, भोगिराज चाम्लिङ, डा. तारामणी राई आदिले स्थान नामहरूको अध्ययन गर्दै आएका छन्।

प्रत्येक ठाउँका नामले निश्चित अर्थ बोकेका हुन्छन्। ती नामको भौगोलिक, ऐतिहासिक तथा स्थानिय अर्थ पनि साथसाथै जोडिएको हुन्छ। अनेक कारणहरूले ती वास्तविक पुराना नामहरू कालान्तरमा अपभ्रंश हुँदै गएका हुन्छन्। लिम्बुवान भूमिमा पनि विभिन्न पुराना स्थानीय, सांस्कृतिक, राजनैतिक, भौगोलिक तथा भाषिक ठाउँहरूको नाम

रहेका छन् । त्यस्ता नामहरू कुनै न कुनै अर्थले युक्त छन् । ती नामहरू हाल आएर विभिन्न कारणले अपभ्रंश भइरहेका छन् । यस्ता स्थाननामको व्यवस्थित अध्ययन हुन नसक्दा ती नामहरू के कस्ता छन् भन्ने यकिन हुन सकेको छैन । त्यस्ता नामहरूको निर्माण प्रक्रियाका आधारको खोजी पनि हुन सकेको छैन । लिम्बुवानका ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक, राजनीतिक, धार्मिक तथा लिम्बू समुदायगत मूल्य मान्यताका आधारमा बनेका नामको अध्ययन गर्न आवश्यक देखिन्छ । यसपटक पान्थर थुम र चौविस थुममा रहेका स्थाननामहरूको सामाजिक भाषाविज्ञानको आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

विभिन्न अध्येताले लिम्बुवानका कुनै न कुनै विषयमा अध्ययन गरेका छन् तर थातथलोलाई केन्द्रमा राखेर अन्वेषण गरेको पाइदैन । थातथलोका नाममा धेरै विषय र प्रसङ्ग लुकेका छन् । लिम्बूहरूको राजनीतिक इतिहास खोज्न स्थाननामले मद्दत गर्दछ । सांस्कृतिक, सामाजिक मूल्यमान्यता, धर्म, भाषा जस्ता अनेक विषय थातथलोका नामबाट नै भेट्न सकिन्छ ।

१.२ समस्याको कथन

लिम्बुवान क्षेत्रका धेरै खोज र अनुसन्धानको कार्य हुन बाँकी छन् । नेपालको पूर्वी पहाडमा बसोबास गर्ने लिम्बूहरूको थातथलोका गाउँ, ठाउँ, पहाड, पर्वत, खोला, भीर, पहरा, चराचुरुङ्गी, किराफट्याङ्ग्रा समेतकोनाम लिम्बू भाषामा वर्तमान समयसम्म पनि कायम रहेका छन् । कतिपय भने अन्य भाषा र समुदायको प्रभाव तथा प्रविधिको पहुँचले अपभ्रंश अवस्थामा छन् । लिम्बुवानका नामहरू बन्ने प्रक्रियालाई मिहिन रूपमा अध्ययन नभएको साँचो हो ।

स्थाननामको अध्ययन डा.तारामणी राई र भोगीराज चाम्लिङले संयुक्त रूपमा आफ्नो रिसर्च पेपर 'किरात स्थाननाम : प्रागैतिहासिक एवम् भाषिक अध्ययन' मा गरेका छन् । तर त्यो लिम्बुवानमा रहेका लिम्बूहरूको नभएर राई जातिमा केन्द्रित छ । वहाँहरूको अध्ययनले लिम्बूभाषामा रहेका स्थाननामको अन्वेषण हुन सकेको छैन । जस्तै : टुङ प्रत्यय लागेका शब्दहरू अमाटुङ, वाकुटुङ, धिर्कुटुङ (राई, चाम्लिङ, २०७४: पृ. ४३), टेन (टोल या गाउँ) प्रत्यय लागेका वाक्टेन, मुर्मिटेन, याडसाडटेन, टाङ (फेद वा रुखको फेद) प्रत्यय लागेका मार्टाङ, अम्बर्टाङ, वाइक्बुटाङ (राई, चाम्लिङ, २०७४: पृ. १६) जस्ता शब्दहरूको

अध्ययन गरेको पाइएका छन् । तर लिम्बू थातथलोका नामहरूमा ट, ठ, ड प्रयोग भएर बनेका देखिदैनन् । प्रायः तेन, बुड, वा जस्ता प्रत्यय जोडिएर बन्ने गर्छ । जस्तै : प्राड्बुड, माडजाबुड, हाड्फाबुड, लुडफाबुड, फेदेन, सिदेन, ओदेन, चिलिडदेन, साँवा, हँवा, धवाँ, छरड्वा, छरुवा, नावा, लोखुवा, येड्खुवा आदि । यसर्थ पनि लिम्बूभाषाका थातथलोका नामहरूमा तेन, देन, बुड, वा, लुड आदि जस्ता प्रत्यय लागेर शब्दहरूको निर्माण भएको देखिन्छ ।

त्यस्तै कृष्णप्रकाश श्रेष्ठद्वारा सम्पादित पुस्तक 'स्थाननाम-कोश' मा नेपालभरिका स्थानहरूको परिचयसहित सङ्कलन गरिएको छ । यो महत्वपूर्ण कोश हो । तर यो अध्ययनले लिम्बुवानका विभिन्न स्थानहरूको अधुरो, अपुरो र कतिपय गलत विश्लेषणहरूको सङ्कलन गरिएको छ । जस्तै : यासोक (पाँचथर) - सिद्धदेव र सिंहदेवीको मन्दिर रहेको पाँचथर जिल्लाको दक्षिणी भागमा पर्ने यस ठाउँमा लिम्बुवानभरिको तीनवर्षे मेला पनि लाग्छ (श्रेष्ठ, २०४४, पृ. १२७) । तर यासोकमा कुम्मायक र कुस्सायक देवस्थल छन् । सिद्धदेवी आसपासमा कहीं पनि छैन । बुढासुब्बा (विजयपुर, धरान, सुनसरी) - कुनै बूढा सिद्धको समाधिस्थल हुनाले 'बूढासिद्ध' भनिएको र त्यसैबाट बूढासुब्बा रहन गएको होला (श्रेष्ठ, २०४४: पृ. १०२) । यसरी 'होला' भनेर अनुसन्धान गर्नु इतिहासमाथि नै आशङ्का उब्जाउनु हो । फिदिमगढी (फेदेनगढी) (पाँचथर) - फराकिलो ठाउँमा बनाइएको गढी हुनाले लिम्बूभाषामा फेदेनगढी भनिएको र त्यसैबाट फिदिमगढी नाउँ हुन गएको हो । यहाँ सिद्धदेवीको स्थान र एउटा कुण्ड पनि छ (श्रेष्ठ, २०४४: पृ.९३) । यसमा पनि गल्ती भएको छ । फिदिमगढीमा सिद्धदेवी मन्दिर छैन । त्यहाँ लिम्बूहरूको ऐतिहासिक देवस्थल सुम्होष्ठ, २०४४: पृ. ३६) । यो पनि गलत तथ्य हो । जित नेपाली शब्द हो । लिम्बू भाषामा विजयलाई जित भनिदैन । लिम्बूहरूले तोगु भन्ने प्रयोग गर्छन् । यो सानो गलत सङ्कलनले लिम्बूहरूको घ इतिहास नै बाङ्गिन पुग्छ । लिम्बुवानका यस्ता गलत तथ्यलाई सहि रूपमा अगाडि ल्याउनका निम्ति यो अध्ययन गरिएको हो ।

डा. नारायणप्रसाद संग्रौलाले गहन अध्ययन गरेर लेखेको आफ्नो पुस्तक 'पल्लो किरातको किपट व्यवस्था' पूर्वमा बस्ने लिम्बूहरूमाथि नै खोज गरेर लेखिएको पुस्तक हो । विशेषतः लिम्बूहरूको भूमिको बारेमा अध्ययन गरिएको यो पुस्तकले भने खासै त्यहाँका स्थानहरूको उल्लेख गरेको छैन । किपटियाहरू र सरकारबीच वार्ताको सन्दर्भमा केही

पुराना नामहरू उल्लेख गरिएका छन् भने वि.सं. २०१२/१३ सालतिरै लिम्बुवानका स्थाननामहरू परिवर्तन हुन सुरु भएको देखिन्छ। उनले लिम्बूको किपट अध्ययन गर्ने क्रममा वि.सं.२०१३ सालमा लिम्बूहरूको वार्ता टोली गठन भएको उल्लेख गरेका छन्। जसमा तेहथुम थुम, फेदाप थुम, चौविसे थुम, चैनपुर थुम, संखुवा उत्तरथुम, पाँचमभिया थुम, मैवाखोला थुम, आठराई थुम, ताप्लेजुड थुम, याङरुप थुम, छथर थुम, मेवाखोला थुमबाट प्रतिनिधि गएको तथ्य प्रस्तुत गरेका छन् (संग्रौला, २०६७ : पृ. २७२/२७३)। उनले पल्लो किरात लिम्बुवान क्षेत्रीय प्रतिनिधि मण्डलले प्रधानमन्त्री समक्ष मागपत्र पेश गरेपछि सरकारबाट बक्सेका निकासारूको उल्लेख गर्ने क्रममा धनकुटा, अम्लाबुड, फिदिम, मेहेलबोटे, दियाले, छथर, फुयतप्पा, यासोक, तमरगढ, नुवाखोला, पाँचथरको नरकटे, भदौरे, पिँगुवाखोला, याङरुपको थेचम्बु, पाँचथरको नुवा, निबुखोला, पुवाटार, धनकुटा मिक्लुकको ६ नं. बुधबारे, साङ्लुम्बा जस्ता स्थानहरूको उल्लेख गरेका छन्। यी ठाउँहरू लिम्बूका थातथलोका नामहरू प्रशस्त भएका स्थानहरू हुन्। तथापि उनले नेपालीकृत भएका नामहरूको प्रयोग मात्र गरेका छन्। लेखकले एकठाउँमा 'पाँचथर यासोकको श्री सिद्धदेवीको मन्दिर निर्माण तथा मरमतको लागि छुट्याइएको रु. १० हजार निकास हुनु पर्ने,' भनेर उल्लेख गरेका छन्। यासोकमा सिद्धदेवी मन्दिर नै छैन। त्यहाँ कुम्मायक र कुस्सायक आदिम देवस्थलहरू छन्। यसरी उनको यो अनुसन्धान र अध्ययन कार्य पनि अधुरो देखिन्छ

माथिका यावत अनुसन्धानका तथ्यहरूलाई मूल्याङ्कन गरेर यस अध्ययनमा निम्न समस्या कथन राखिएका छन् :

१. लिम्बूभाषामा प्रचलित प्राचीन स्थाननामहरू के कस्ता छन् ?
२. पान्थर थुम र चौविस थुममा लिम्बूभाषामा नाम रहने प्रक्रिया के कस्ता छन् ?
३. यी ठाउँहरूमा लिम्बूभाषाका नामहरू कसरी परिवर्तन भइरहेका छन् ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

लिम्बुवानमा प्रयोग गरिएका स्थानहरूको नामले लिम्बूहरूको परिचय मात्र नदिएर त्यहाँको अनेकन अध्ययन हुन नसकेका विषय र पक्षको रहस्योद्घाटन पनि गर्दछ। पान्थर थुम र चौविस थुमका लिम्बू भाषामा नामाकरण गरिएका नामहरू अहिले कति नेपाली (खस भाषा) करण भएर अर्कै नाममा परिवर्तन भएका छन् र कति पुरानै अवस्थामा छन् भन्ने

तथ्यको खोजी पनि यस अध्ययन र अनुसन्धानको उद्देश्य पनि हो । लिम्बू इतिहासको काल विभाजन हालसम्म सर्वमान्य रूपमा लेखिएको नपाइएको हुनाले यहाँ प्राग् ऐतिहासिक भन्नाले आदिम (सुरुसुरुतिर) समयमा बोलिएका, उच्चारण गरिएका वा निर्मित स्थाननामलाई बुझाउन खोजिएको हो । मूलतः यस अध्ययनले निम्न उद्देश्यहरू लिएको छ :

१. लिम्बूभाषामा प्रचलित प्राचीन स्थाननामहरूको खोजी गर्नु,
२. पान्थर थुम र चौविस थुममा लिम्बूभाषाका नामहरू बन्ने प्रक्रिया पत्ता लगाउनु,
३. यी ठाउँहरूमा लिम्बूभाषाका नामहरू परिवर्तन हुने आधारको अन्वेषण गर्नु

१.४ अध्ययनको औचित्य

लिम्बुवान क्षेत्रका राजनीतिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक र मुन्धुमका विषयमा केही महत्वपूर्ण अध्ययन नभएका होइनन् । ती अध्ययनका पुस्तकहरूले लिम्बुवान भूमिको विगत र वर्तमानको खोज गर्ने प्रयास गरेको देखिएता पनि विभिन्न स्थानको नामाकरणको विषयलाई लिएर अध्ययन र खोज भएको छैन । ती स्थानीय लिम्बू भाषाका नामहरूले लिम्बुवान क्षेत्रका ऐतिहासिक पक्षको उद्घाटन हुनेछ । यो अध्ययनले विद्वतवर्गलाई लिम्बुवानमा लिम्बूभाषाका नामहरू बन्ने आधार वा निर्माण प्रक्रिया के छ भनेर अध्ययन गर्न चाहनेहरूलाई मद्दत गर्नेछ । यसले विभिन्न स्थानीय निकाय गाउँपालिका, त्यसका वडा कार्यालय, प्रदेशका नीतिनिर्माण तहमा पनि सघाउ पुऱ्याउने नै छ । यसले ऐतिहासिक ठाउँका प्राग्ऐतिहासिक नामहरू के कस्ता छन् र तिनलाई पुनः कसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्नेमा पनि सघाउ पुऱ्याउने छ । त्यस्तै लिम्बू शब्दहरू अपभ्रंश भएर अर्कै शब्द बनेका छन् । ती शब्दहरू न लिम्बू मूल शब्द न अन्यभाषाको शब्द बनेका छन् । ती शब्दहरू अपभ्रंश हुने अनेक कारणहरू छन् । यस्ता कारणहरूको खोजी पनि गरिने भएको हुनाले लिम्बू स्थाननाम शब्दहरूको निर्माण प्रक्रिया र अपभ्रंशको अवस्थाको अध्ययन गर्ने अध्येतालाई सहयोग पुग्नेछ । यसले लिम्बुवानका अन्य थातथलोका नाम र नाम शब्द निर्माण हुने प्रक्रियालाई समेट्ने छ । साथै अन्य अनुसन्धातालाई समेत विभिन्न खोज र अनुसन्धानमा यो अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउने छ । तसर्थ यो अध्ययन स्वभाविक रूपमा औचित्यपूर्ण र महत्वपूर्ण रहेको छ ।

१.५ अध्ययनको सीमा

सबै प्रकारका अध्ययनमा आफ्नै किसिमका सीमाहरू रहेका हुन्छन् । एउटा अध्ययनले सबै क्षेत्रलाई समेट्न सक्दैन र समेट्न खोजियो भने त्यसले पूर्णता पाउनेमा उत्तिकै आशङ्का रहन सक्छ । यसर्थ यो अध्ययनको पनि निश्चित सीमाहरू छन् । पान्थर थुम र चौविस थुमका निश्चित गाउँपालिकाहरू मात्र यसमा अध्ययन गरिएको छ । भौगोलिक रूपमा पान्थर थुम भित्रका थातथलोहरूको नाममा केन्द्रित गरिएको छ । यसमा लिम्बुवानभरिको अध्ययन भएको छ । अर्थात् लिम्बुवानको समग्र अध्ययनको एक अंशको अध्ययन कार्य गरिएको छ । तर लिम्बुवानभरिको अध्ययन भएको छैन । पान्थर जिल्लाका सबै गाउँपालिकाहरू पनि यसले समेटेको छैन । त्यस्तै यो अध्ययन समाज भाषाविज्ञानको आधारमा गरिएको छ । त्यहाँको लिम्बू समुदायले बोल्ने पुराना शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ र ती पुराना स्थाननामहरू अहिले परिवर्तित अवस्थामा उच्चारण गरिने आधारलाई खोजिएको छ । यसका अलावा अन्य समुदायले बोल्ने भाषाको अध्ययन गरिएको छैन । अध्ययन क्षेत्रमा भएका अन्य समुदायले बोल्ने भाषाको नाम बारे पनि यो अध्ययनले छोएको छैन । लिम्बूभाषाको पनि स्थाननामहरूको मात्र अध्ययन गरिएको छ । लिम्बूभाषामा रहेका बोटविरुवाको नाम, चराचुरुङ्गीको नाम, किराफट्ट्याङ्गाको नाम आदि कुनैको अध्ययन गरिएको छैन । तर 'वा' जोडिएर चराचुरुङ्गीका नाम बन्ने प्रक्रियालाई भने सामान्य रूपमा अध्ययन गरिएको छ । लिम्बूभाषाका नामहरूमा पनि स्थाननामको मात्र अध्ययन हुनु यसको सीमा रहेको छ । यस अध्ययनमा पान्थर नुभोउत्तर थुम, पान्थर नुभोदक्षिण थुम र चौविस थुमभित्रका नामहरूको मात्र अध्ययन गरिएको छ । पान्थर नुभोउत्तर थुममा पौवासारताप, इम्बुड, नवमीडाँडा, काफलबोटे, सिवा, चोक्मागु, नागिन, सिदिन, फिदिम, याङ्नाम, भारापा, लुवाफु, प्राङ्बुड, लुङरुप्पा, रानीटार, खुङ्गा, एक्तिन र मेमेड गाविसहरू पर्छन् । पान्थर नुभोदक्षिण थुममा स्यावरुम्बा, रानीगाउँ, यासोक, मेहेलबोटे, फाक्तेप, चिलिङदेन, माङ्जाबुड, आङ्ना, वलने, सराङडाँडा, मौवा, हाङ्गुम, आरुबोटे, रवि, कुरुम्बा, लिम्बा, दुरदिम्बा गाविसहरू पर्छन् । चौविस थुममा बुढीमोरङ, फाक्सिब, डाँडाबजार, खुवाफुक, बोधे, मौनाबुधुक, राजारानी, बसन्तटार, कुरुले तेनुपा, मुढेबास, बुधबारे गाविसहरू पर्छन् । यिनै थुमभित्रका गाविसहरूमा मात्र अध्ययन सीमित छ ।

परिच्छेद दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

पान्थर थुम र चौविस थुम भौगोलिक रूपमा नेपालको पूर्वी पहाडमा रहेका क्षेत्रहरू हुन्। यहाँका लिम्बूहरूलाई आदिवासी भनिन्छ। यही आदिवासी भएकै कारणले यहाँका गाउँ, ठाउँ, बजार, मेला, हाट, डाडाँ, पाखा, खोल्सी, खोलानाला, हिमाल, रुखपात र देवीदेउरालीको नाम अधिक रूपमा लिम्बू भाषामा नै रहेका छन्। यसले पनि के पुष्टि गर्दछ भने लिम्बुवान क्षेत्र आदिमकालदेखि नै लिम्बूहरूको बसोबास भएको थलो हो। यसरी लिम्बूभाषाबाट रहेका नामहरूको नामकरण गरिने आफ्नै प्रकारको रुट रहेको देखिन्छ। अन्य जातिहरूभन्दा भिन्न रूपमा नामकरण गरिने आधार लिम्बू जातिमा भेट्न सकिन्छ। यसरी रहेका नामहरू कतिपय यथावत छन् भने कतिपय विभिन्न वाह्य तथा आन्तरिक कारणले अपभ्रंश भएर भिन्न नामबाट उच्चारण गरिन्छन्। लिम्बूभाषामा नामाकरण गरिने प्रक्रियासहितको अध्ययन हालसम्म भएको देखिएको छैन। यसर्थ पनि यो अध्ययन गरिएको हो। त्यस्तै हाल अपभ्रंश किन र कसरी भइरहेका छन् भन्ने पनि आजको अध्ययनको अवश्यकता हो। विभिन्न कारणले लिम्बू नामहरू परिवर्तन भइरहेका छन्। यसको पनि अध्ययन गरिएको छ।

लिम्बूभाषामा नाम रहने प्रक्रियाकै आधारमा अध्ययन कसैबाट भएको छैन। तर विभिन्न विषयको अध्ययन गर्ने क्रममा यस्ता शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ। पाँचथरको नामकरणको सन्दर्भमा मुन्धुमविद् वैरागी काइँलाले नेम्बाङ्ग, लाओती, चेम्जङ्ग, केरुङ र थाम्सुहाङ्ग पाँचओटा थरको संयोजनबाट पाँचथरको नाम रहेको हो भन्ने भनाई रहेको छ (काइँला, २०६६: पृ.१३)। वहाँका अनुसार यसरी बनेको नाम नै पछि लिम्बू लवजमा पान्थर भएको हो। तर लिम्बू महाकवि थाम्सुहाङ्ग पुष्प सुब्बाले पाँचथरको नामाकरण पाँचवटा थरहरूले बनेको नभएर नेपाली भाषाको विकास र विस्तार हुनुपूर्व छैटौँ/सातौँ शताब्दीबाटै लिम्बूहरूले आफ्नो रीति थामि आएकाले पान थर (पान्थरु) बाट पान्थर हुँदै पाँचथर भएको हो (थाम्सुहाङ्ग, २०६६: पृ.१३)। पाँचथरको नाम रहने विषयमा वहाँहरूको विचार आए पनि लिम्बूभाषामा नाम रहने प्रक्रियामा वहाँहरू प्रवेश गर्नु भएको छैन।

नेपालमा बोलिने १२३ भाषाहरूमध्ये लिम्बूभाषा पनि एक हो । लिम्बूभाषाका फेदाप्पे, तमरखोले, पान्थरे र छत्थरे चारओटा भाषिका रहेका छन् । यिनै भाषिकाका नामहरू लिम्बूवानका विभिन्न ठाउँहरूमा आज पनि बोलिन्छन् । लिम्बू लोक जनजीवनमा यस्ता लिम्बू नामहरू प्रशस्त भेट्न सकिन्छन् । साङ्ग्राम पेदाङ् तेन्, साङ्साङ तेन्, माङ्खमा तेन्, सेसेवा तेन्, सुना इङ्दङ तेन्, मुधाङ्खारा तेन्, तरङ ताङसाङ तेन्, साम्युक्मा तेन्, इक्सादिङ खाम्बेक तेन् (सुब्बा, २०७४: पृ.३०, ३१/३२/३३) जस्ता मुन्धुमी ठाउँहरू साम्बा, फेदाङ्बाले आज पनि उच्चारण गर्छन् । धनहाङ सुब्बाको 'लिम्बू लोकवार्ता' लिम्बूहरूको समग्र अध्ययन गरिएको गहन पुस्तक हो । यसले लिम्बूहरूको विहङ्गम अध्ययन गरेको छ । तर पनि माथि उल्लेख भए जस्ता केही थातथलोहरूको नाम उल्लेख गर्ने काम मात्र भएको छ यो पुस्तकमा । थातथलोको नाम बन्ने प्रक्रियाको अध्ययन भएको छैन ।

लिम्बूभाषामा हाङ शब्दको अर्थ पिरो भनेको हो । राजाले वैरीको अगाडि युद्ध गर्नु पर्दा दुनियाँमा साँचो न्याय दिनु पर्दा कसैको मुलाहिजामा नलागी पिरो स्वाभाव लिनु पर्ने हुनाले र आफ्ना राज्यका दुनियाँ उपर राम्रो स्थिति बन्दोवस्त सुधार समेत गर्नु परी पिरो निष्पक्षपाती स्वभाव लिनु पर्छ भन्ने तात्पर्यले राजालाई हाङ भनेको हो (लिम्बू, २०४७) । यस्तो हाङ जोडेर पुरुष नाम बन्ने प्रक्रिया लिम्बू समुदायमा आज पनि कायम छ । यो कुरा लिम्बूका आठ राजाहरूबाट पनि थाहा पाउन सकिन्छ । ती राजाहरू होन्देनहाङ, याक्तेतहाङ, चेस्वीहाङ, लारासोपाङ्बोहाङ, खेसिवाहाङ, एकाङ्सोहाङ (एक्तेन), खादिहाङ र इमेहाङ हुन् (माबुहाङ, २०६३) । हिजोआज पनि यिनै इतिहासमा उल्लेखित नामहरूको आधारमा ककुहाङ, डेजीहाङ, केजङ्हाङ, बलिहाङ, मुक्कुमहाङ, मुक्सामहाङ जस्ता नाम राख्ने प्रचलन रहेको छ । हाङ जोडेर पुरुष नाम र हाङ्मा जोडेर स्त्री नाम राख्ने गरिन्छ । जस्तै निङ्वाहाङ्मा, सेन्छेहाङ्मा, सिकुमहाङ्मा, चुम्नुङ्हाङ्मा जस्ता नाम राख्ने प्रचलन छ । तर हाङ जोडिएर पुरुष र हाङ्मा जोडिएर स्त्री नाम बन्ने प्रक्रियाको बारेमा अध्ययन भएको भने पाइन्दैन ।

लिम्बू लोककथाहरूमा लिम्बूवानका आदिम स्थाननामहरू प्रशस्त सुन्न सकिन्छ । लोककथामा वर्णित थातथलोका नामहरू नै आज पनि धेरै ठाउँमा कायम रहेका छन् ।

'थुमथुममा शशिमुन्धुम (शास्त्रार्थ) हुँदा सेहोनाम्लाङ डाँडाको नामाकरण बेलावखतमा उच्चारण हुन आउँछ । सेहोनाम्लाङ कोक्मा (छाला सुकुवा डाँडा) भन्ने नामाकरण प्रख्यात भई आएको एक स्थल पल्लो किराँत, अरुण पूर्व, लिम्बूवान मुलुक मेची अञ्चल पाँचथर

जिल्ला स्थित आइसराइ माथि अवस्थित छ । छरछिमकका बूढापाकारुले नामसामीसाले छाला सुकाएको ठाउँ त्यहीं हो भनेर भन्छन्।' (शेर्मा (पापो), २०४८) ।

यसरी लोककथामा रहेको सेहोनाम्लाङ् नाम बोलिचालीमा रहँदारहदै आज अपभ्रंश भएर छालासुकुवा डाँडाका रुपमा बोलिन थालिएको छ । यसले पनि लिम्बू गाउँठाउँमा रहेका नामहरू परिवर्तन हुँदैछन् भन्ने देखाउँछ । तर यो लोककथाको सङ्कलनको क्रममा मात्र आएको हो । लक्ष्मीकुमार शेर्मा (पापो)ले उक्त 'किरात लोककथा'मा सेहोनाम्लाङ् (छालासुकुवा), सिन्युकमुदेन, थोप्पान तेम्बे, चोमजोम्लुङ, याङ् रूप, इधिङ्क, नाम्दुयक (हाल पौवाभञ्ज्याङ), इथुङ, केवाङ्देन, नेम्बाङ्देन, तुम्याङ्फे (तमाखे), आप्ताङ्वा तिताङ्वा हेङ्घामदेन, पुम्फुङ, इधोङ्क, लुङ् रुपा, मच्छेबुङ, सुम्जिरीसुम्हा?लुङ, फेदेन, पान्थर थुम, यासोक, कुरुम्बा, अम्लाबुङ, ओलने, मौवा, प्राङ्बुङ, लेवदम्बा, लुङ्मादेन, माक्सिबुङ जस्ता अध्ययन क्षेत्रका ठाउँहरूको नाम लोककथाको वर्णन गर्ने क्रममा ल्याएका छन् । यी ठाउँहरूको नाम कुनै अझै पनि कायम छन् भने कतिपय परिवर्तन भएर अर्कै नामले पनि बोलाइन्छन् । लेखकले ती थातथलोहरूको नाम के कसरी निर्माण भयो भन्ने अध्ययन गरेका छैनन् ।

उनै लक्ष्मीकुमार शेर्मा पापोले शेर्माहरूको थातथलोको विश्लेषण गर्ने क्रममा 'पान्थर प्रान्तमा पापो क्षेत्र, नेम्बाङ् क्षेत्र र थेगिम क्षेत्र प्रशासकीय हिसाबले निर्धारण भएको थियो । गोर्खा-लिम्बुवान सन्धी पश्चात् ठेक्का थिति आएपछि पापो क्षेत्रमा ७ पगरी, नेम्बाङ् क्षेत्रमा ३७ पगरी र थेगिम क्षेत्रमा १८ पगरी तालुकदारी सुरुवात भएको थियो ।' (शेर्मा (पापो), २०७५: पृ.४४४) भनेका छन् तर पान्थरमा उक्त क्षेत्र र पगरीको आधारमा स्थानीय नाम रहेका देखिदैनन् । पुरानै नामहरूको वर्चश्व रहेको छ ।

Gemma Langford ले आफ्नो 'Examine the value of place - names as evidence for the history, landscape and, especially, language(s) of your chosen area.' मा ठाउँका नामहरूसँग प्रारम्भिक समुदाय र भाषीहरूले कसरी अन्तरक्रिया गरेका हुन्छन् भन्ने गहन अध्ययन गरेका छन् । उनको निष्कर्ष छ :

'The study of place-names can be a hugely informative and useful approach in the historical study of an area. Place-names are texts like any other and yet they offer a unique perspective of the world which they describe.'

They preserve vocabulary that does not occur in any other 8 source; in fact, they preserve languages that have all but disappeared. The discipline stimulates and encourages interdisciplinary approaches to study, allowing geographical, historical and archaeological research to communicate, drive and complement one another.'(Langford, 2012-13)¹

उनको निष्कर्षले पनि के पुष्टी गर्छ भने थातथलोका नामहरूको अध्ययनले धेरै कुराको जानकारी मिल्छ। भौगोलिक, ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्वपूर्ण जानकारी र तथ्यहरू यस्ता ठाउँका नामहरूबाट नै भरपर्दो रूपमा पाउन सकिन्छन्। लिम्बू थातथलोका नामहरूले भन्ने धेरै तथ्यहरू उष्काउन सक्छ। Gemma Langford को रिसर्चले ठाउँका नामहरूको अध्ययनले महत्वपूर्ण कुराहरू पाउन सकिने निष्कर्ष दिए पनि उनको यो अध्ययन लिम्बुवानका लिम्बूभाषाका नामहरूको निर्माण प्रक्रिया र अपभ्रंशको बारेमा उल्लेख भने गरेको छैन। लाओती येहाडको 'आदिवासी लिम्बूजातिको सङ्क्षिप्त परिचय' पुस्तकले पनि लिम्बुवानका लिम्बू थातथलोको नाम अपभ्रंश हुँदै जानुका कारणहरूसहित त्यस्ता नामहरूको महत्व र उपादेयता दर्शाएको छ। उनले भनेका छन् :

'लिम्बू जातिसँग सम्बन्धित ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थानहरू खासगरी लिम्बुवान क्षेत्रमा प्रशस्तै छन्। तर यो जातिमा अज्ञानतावस वा स्वको बोध नभएर हो वा अन्य कारणले ती कतिपय ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थानहरूको संरक्षण हुन सकेको छैन। त्यसका अतिरिक्त लिम्बू भाषाबाट नामाकरण भएका कतिपय गाउँ, ठाउँ, खोला, डाँडा, र धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थानहरू केही संस्कृतकरण गराइसके भने बाँकी ज्यादातर स्थानहरू संस्कृतकरण उन्मुख छ (येहाड, २०६२ पृ. १९९)।

लेखक लाओती येहाडले पुस्तकमा पाँचथरका अलावा समग्र लिम्बुवानको ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक ठाउँहरूको लिम्बूनामको अपभ्रंश भएर अर्कै नाम बन्ने क्रम तीव्र भइरहेकोमा चिन्ता व्यक्त गरेका छन्। त्यस्ता एउटा क्षेत्रको ऐतिहासिक अध्ययनमा स्थान-नामहरूको अध्ययन एउटा भव्य जानकारीमूलक र उपयोगी पक्ष हुनसक्छ। स्थाननामहरू अन्य अरु लेखोटहरू सरह हुन र उनीहरूको संसारलाई व्याख्या गर्ने तरिका जुन अभि विशिष्ट खालको हुन्छ। अरु स्रोतहरूमा कतै नभेटिएका बोलीचालीका शब्दहरू उनीहरूले संरक्षण गरेका हुन्छन्। यो विधा अन्तरविधिय अध्ययन तरिका हो, भौगोलिक, ऐतिहासिक र

पुरातात्विक अनुसन्धानलाई बढावा दिएर यसले एक आपसमा संवाद, नेतृत्व र सुवेक्षा कायम गर्न प्रोत्साहन गर्दछ। आशा छ मलाई यो योजनामा मैले केही मार्गहरू प्रस्तुत गरेको छु जुन अध्ययन मार्ग स्थान-नामलाई लिन सकिन्छ।

परिवर्तन भएका नामहरूको तथ्याङ्क पनि आफ्नो पुस्तकमा राखेका छन्। तर पनि यस्ता नामहरूको निर्माण प्रक्रियाको विषयमा प्रवेश गरेका छैनन्। अपभ्रंश हुने क्रमको प्रशङ्गा उप्काए पनि यसको कारण र प्रक्रियाको बारेमा अध्ययन गरेको देखिदैन।

‘पाँचथरको इतिहास’ पुस्तकमा डा. देवी क्षेत्री दुलालले (२०६९, पृ. १२/१३/१७) लिम्बुवानका पहिलेका राजाहरूको नाम विभिन्न ठाउँमा उल्लेख गरेका छन्। केही पाँचथरका महत्वपूर्ण थातथलोहरूको लिम्बू नामहरू पनि विभिन्न अन्य विषयका क्रममा टिपोट गरेका छन्। ती पुराना नामहरू पुस्तकमा विभिन्न पृष्ठमा चर्चा गरे पनि उनको उद्देश्य लिम्बू नामको निर्माण प्रक्रिया र अपभ्रंशका आधारहरू हेर्ने नभएकोले यो सन्दर्भमा उनको लेखन शून्यप्राय देखिन्छ।

यसरी माथिका विद्वतवर्गबाट भएको अध्ययन, अनुसन्धान र इतिहास लेखनले पाँचथर जिल्लाका विभिन्न स्थानहरूको उल्लेख गरेको पाइन्छ। ती उल्लेखित स्थानहरूलाई अहिले पनि त्यहीँ नामबाट उच्चारण गरिन्छन् अर्थात् सोहि नामका थातथलोहरू कायम रहेका छन् र कतिपय भने अपभ्रंश भएर नेपालीकृत गरिएका ठाउँहरू पनि प्रसस्त पाउन सकिन्छन्। लिम्बुवानका थातथलोहरू छिटफुट अध्ययन नभएको होइन तर वृहत् रूपमा हुन सकेको छैन। जसले मिहिन रूपमा लिम्बुहरूको स्थाननाम बारे बुझ्न सकियोस्। यस्ता थातथलोको अध्ययन इतिहास, राजनीति, धर्म, संस्कृति, भाषा, मूल्यमान्यता, राज्यशक्तिको नीतिनिर्णय, शिक्षा, यातायात, सञ्चार, बसाइँसराइ, आधुनिकता, भूमण्डलीकरण, विज्ञान र प्रविधि जस्ता अनेक पाटोबाट हेरियो भने मात्र लिम्बुवानमा रहेका स्थाननामहरूको अध्ययन गर्न सकिन्छ। माथिका अध्ययनहरूमा विहङ्गम रूपबाट हेरिएको छैन। यी यावत विषयबाट हेर्न सकियो भने मात्र सहजै निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भन्नेमा विश्वस्त हुन सकिन्छ। उपर्युक्त पूर्वकार्यको समीक्षाबाट लिम्बुवानका पान्थर र चौविस थुमका स्थाननामहरूको अध्ययन गर्न सजिलो भएको छ।

परिच्छेद तीन अध्ययन विधि

३.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक दृष्टिकोण

अनुसन्धान कार्य पूरा गर्न निश्चित सैद्धान्तिक दृष्टिकोणको जरुरत पर्ने हुन्छ। लिम्बुवानमा भएका थातथलोका नाम मात्र हैनन् अन्य लिम्बूसँग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रको अध्ययन पनि 'शक्ति' सँग जोडेर विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ। यो 'शक्तिकेन्द्रित सिद्धान्त' चिन्तक मिसेल फुकोको हो। उनको सिद्धान्तअनुसार शक्तिले हरेक विषयवस्तुलाई नियन्त्रण गरेको हुन्छ। शक्तिले ठूलाठूला इतिहासहरू बड्याइन्छन्। समाजको मूल भाष्यलाई छोडेर कृत्रिम भाष्य निर्माण शक्तिले नै गरेको हुन्छ। पावरमा पुगेको मानिस, सत्ता, मनोविज्ञानले अरु कमजोरहरूलाई सधैं दबाएर, होच्याएर, अनेक प्रपञ्चद्वारा कहिल्यै उठ्न दिदैन। यो नै फुकोको विश्वचर्चित सिद्धान्त 'शक्तिको सिद्धान्त' हो। उनले भनेका छन्, 'सारा इतिहासका कुरा कुनै समयको शक्ति केन्द्रित इतिहास भएकाले सबै इतिहासको पुनर्लेखन हुन बाँकी छ' (शक्ति, स्रष्टा सवाल्टर्न, २०६८, पेज १८)।

फुकोको अवधारणा अनुरूप शक्तिको प्रभावभन्दा पर केही हुँदैन। शक्तिको प्रभुत्व प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष दुवै रूपबाट समाजका हरेक तह र तप्कामा पुगेको हुन्छ (शक्ति, स्रष्टा सवाल्टर्न, २०६८, पृ.८)। उनको यो भनाइबाट पुष्टि हुन्छ कि शक्तिकेन्द्रित सिद्धान्तको अध्ययनले नेपालमा बसोबास गर्ने जनजाती र पिछडिएका मानिसहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित भएका छन् भनेर अध्ययन गर्न सकिने देखिन्छ। आज लिम्बूहरू किन यति कमजोर र शासन प्रशासनमा आफ्नो उपस्थिति देखिदैन त भन्ने सवालमा यही शक्तिकेन्द्रको सिद्धान्तले उनीहरू कमजोर र निरिह पारिएका छन् भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ। अब शासकका आँखाबाट लेखिएको इतिहासलाई अस्वीकार गर्दै आफूले भोगेको उत्पीडनको आँखाबाट इतिहासको पुनर्व्याख्या गर्ने जागरण सुरु भएको छ (माइना नेपाल मन्थन, २०७४, पृ. १८४)। मूलतः पृथ्वीनारायण शाहको नेपाल एकीकरण पछि यो सिद्धान्त प्रबल रूपमा अघि आएको देखिन्छ। यसका केही उदाहरणहरू नेपालमा प्रत्येक संविधानले खस नेपाली भाषालाई मात्र महत्व दिनु, प्रशासनिक, कामकाज र शिक्षाको माध्यम नेपाली मात्र हुनु, रणबहादुर शाहले नागरी देवनागरी) मा मात्र लेख्नु भन्ने आदेश दिनु, चन्द्र शमशेरको

विश्वासपात्र राममणी आ.दी. ले १९७० मा गोरखा भाषा प्रकाशनी समितिमा जागिरे भएपछि जनजातिहरूको भाषा संस्कृति सभ्यता मास्न ३० हजार ग्रन्थ खोजी डढाउनु (नेपाली तथा नेपाली शिक्षा, २०७०, पृ.८८), कृष्णचन्द्र अर्याल र वैद्यनाथ जोशी (सेढाई) ले गोरखाभाषाको सर्वव्यापकता हुन सकेको छैन, किन्तु नेवार, भोटे, मगर, गुरुङ, लिम्बू, सुनुवार, दनुवार, थारु प्रभृतिका जङ्गली भाषाहरूले आफ्ना जन्मस्थान छोड्न सकेका छैनन् (माङ्गेना नेपाल मन्थन, २०७४, पृ.४८) भनि शासकहरूमा यस्तो भाषा निर्मूल पार्न विन्ति चढाउनु, दशैँलाई १५ दिनसम्म विदा दिनु तर अन्य जातिको चाडलाई नदिनु आदि फूकोको शक्तिकेन्द्रले शासकले कसरी अन्यलाई किनारामा पुऱ्याउँछ भन्ने विषयलाई अध्ययन गर्न बाटो खुला गरिदिएको छ ।

लिम्बू स्थाननामहरू कसरी र किन अपभ्रंश पारिए वा भए भन्ने चुरो कुरोमा प्रवेश गरियो भने यही शक्तिकेन्द्रको प्रयोग अगाडि आउँछ । लिम्बूहरूको राजनैतिक रूपमा राज्यशक्तिले क्षिण गर्दै हरेक विषयमा कमजोर बनाएको देखिन्छ । त्यस्तै शक्तिद्वारा लिम्बुवानमा लिम्बूभाषाका नामहरू रहन गएका हुन् र त्यहीं शक्तिमा कमजोर भएपछि यहाँका स्थाननामहरू अपभ्रंश अवस्थामा पुगेका हुन् । मिसेल फुकोले सत्यलाई शक्तिद्वारा निर्मित वस्तु मान्छन् (शक्ति, स्रष्टा सवालर्न, २०६८, पृ.३२) । यही सिद्धान्तको आधारमा यहाँका स्थाननामहरूको निर्माण र अपभ्रंशका कारणहरूको खोजी गरिएको छ । शक्तिले कसरी स्थानहरूको नाम रहन गयो र शक्तिहीन हुँदै गएपछि ती नामहरू कसरी परिवर्तन हुँदै गए भन्ने अध्ययनलाई मूर्त रूप दिन फुकोको 'शक्तिकेन्द्रित सिद्धान्त' को प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै सवालर्न सिद्धान्तको पनि यो अध्ययनमा प्रयोग गरिएको छ । यो सिद्धान्तले पिछडावर्गहरू कसरी माथि उठ्न सक्दैनन् भन्ने विषयको खोज गर्नमा सहयोग पुगेको छ । दबिएका र दबाइएका आवाजको खोजी गर्दै इतिहास विहीनहरूको इतिहास लेखन गर्ने मुद्दा नै सवालर्न अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो (शक्ति, स्रष्टा सवालर्न, २०६८, पृ.५) । यसर्थ यो अध्ययनका निम्ति सवालर्न सिद्धान्तलाई पनि आधार बनाइएको छ ।

३.२ अनुसन्धान पद्धति

३.२.१ अध्ययन क्षेत्रको छनौट

अध्ययन क्षेत्र यकिन गर्नु महत्वपूर्ण कार्य हो। अध्ययन क्षेत्रको उपयुक्त छनौटले अनुसन्धान कार्य सहज हुन्छ भन्ने ध्येयले हामीले पान्थर थुम जसमा पाँचथर नुगो उत्तर र पाँचथर नुगो दक्षिणका ठाउँहरू र चौविस थुमका स्थानहरूलाई उपयुक्त स्थानको रूपमा छनौट गरेका छौं। यी स्थानहरूमा लिम्बूहरूको सघन बसोबास छ। लिम्बूभाषाका स्थाननामहरू पर्याप्त भएको ठाउँ पनि यही नै हो। अहिले आएर पछिल्लो राजनीतिक प्रभाव, सांस्कृतिक अतिक्रमण हुँदै गएको ठाउँ, विज्ञान र प्रविधिले लिम्बूहरूको चेतानाको विकास र त्यसले पारेको असरको मिहिन अध्ययन गर्न पनि यी ठाउँहरू बढी नै उपयुक्त देखिएका छन्। यी विविध विषयका कारण यिनै ठाउँका स्थान नामहरूको अध्ययन गर्नका निम्ति यो क्षेत्रको छनौट गरिएको हो।

३.२.२ तथ्याङ्क स्रोत

यस अध्ययनको तथ्याङ्क स्रोत प्राथमिक र द्वितीयक दुवै गरिएको छ। बढीभन्दा बढी प्राथमिक तथ्याङ्कमा ध्यान केन्द्रित गरिएको छ। प्रत्यक्ष रूपमा शोधकर्ता स्वयम् विभिन्न अनुसन्धान क्षेत्रमा पुगी स्थलगत रूपमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। अनुसन्धान क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बुढापाका र त्यहाँका श्रुतिपरम्पराका बारेमा सुन्दै आएका मानिसहरू नै यो अध्ययनका लागि अति नै महत्वपूर्ण र वास्तविक तथ्याङ्कका मूल श्रोत पनि भएका कारण प्राथमिक स्रोतमा बढी जोड दिइएको छ। त्यसैगरी द्वितीयक तथ्याङ्कको स्रोतको रूपमा दस्तावेज, तमसुक, पत्रपत्रिका, प्रतिवेदन, पुस्तक, इतिहास, शोधपत्र, जर्नल, तथा पुस्तकालय आदिको पनि आवश्यकता अनुसार भरपूर उपयोग गरेर द्वितीयक तथ्याङ्कको पनि उपयोग गरिएको छ। यस अनुसन्धानमा सन्दर्भको सामग्रीको प्रयोग मूलतः APA (American Psychological Association) पद्धतिको प्रयोग गरेर प्रस्तुत गरिएको छ।

३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र विधि

यस अनुसन्धानका लागि मूलतः पुस्तकालयीय विधि र क्षेत्रीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ। पुस्तकालयीय विधिमा विभिन्न पुस्तक, लेखरचना, समाचार, पत्रपत्रिका,

जर्नल आदिको प्रयोग गरेर सामग्री सङ्कलन गरिएको छ भने क्षेत्रीय अध्ययन विधि अन्तर्गत प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, अवलोकन आदिको माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ। यसका साथै अध्ययन क्षेत्रमा रहेका गैर लिम्बू र लिम्बू समुदायका स्रोतव्यक्ति, विज्ञ, जानकार, गन्यमान्य, बुढापाका, स्थानीय बुद्धिजीवी, मुन्धुमविद् आदिसँग मुखोन्मुख प्रश्नावलीको माध्यमबाट सूचना र तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। तथ्याङ्क सङ्कलनका निमित्त प्रयोग गरिएको प्रश्नावली अनुसूची- १ मा राखिएको छ।

३.४ तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रस्तुतिकरण

अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई विषयवस्तु विश्लेषण (Content analysis) र गुणात्मक (Qualitative) विधिबाट विश्लेषणात्मक अध्ययन गरी उपयुक्त माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ।

३.५ अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा

लिम्बुवानका स्थान नामहरूको अध्ययन विभिन्न कोणबाट हेर्नुपर्ने हुन्छ। ती स्थाननाम रहनु र परिवर्तन हुनुमा धेरै कुरा जोडिएका हुन्छन्। स्थान नामहरू, स्थान नाम रहने आधार र अपभ्रंशका अवस्थालाई शिक्षा, राजनीति, जाति, भाषा, संस्कृति, मूल्यमान्यता, प्रविधि तथा सञ्चार, आधुनिकता र भुमण्डलीयकरण, यातायात/आधुनिक बाटोघाटो, बसाइँ/सराइ सबैमा खोजी गरियो भने मात्र निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भन्ने हाम्रो निष्कर्ष छ।

परिच्छेद चार
लिम्बू भाषाका ऐतिहासिक स्थाननाम

४.१ विषय परिचय

लिम्बुवान भूमिमा विभिन्न पुराना स्थानीय, सांस्कृतिक, राजनैतिक, भौगोलिक तथा भाषिक स्थानहरूको नाम रहेको पाइन्छ। त्यस्ता नामहरू कुनै न कुनै अर्थले युक्त छन्। जुन स्थान नामहरूले लिम्बुवानको आफ्नो अस्तित्वलाई वर्षौंदेखि कायम राखेको छ। यहि स्थाननामहरूबाट लिम्बुहरूको आफ्नो सामाजिक, सांस्कृतिक मूल्य-मान्यता, धर्म, भाषा जस्ता अनेक विषयलाई पहिचान गर्न सकिन्छ। तसर्थ लिम्बुवानमा प्रयोग गरिएका स्थाननामहरूले लिम्बूहरूको विभिन्न पक्ष र विषयमाथि रहस्योद्घाटन गर्ने हुनाले लिम्बू भाषाका ऐतिहासिक स्थानहरूको खोज गर्नु आवश्यक देखिन्छ। लिम्बू भाषालाई आधारभूत रूपमा जम्मा चार भाषिकामा बाँडेको देखिन्छ। ती पाँचथरे, फेदाप्पे, तमरखोले र ६ थरे भाषिका हुन्। यिनै भाषिकाका नामहरू लिम्बुवानका विभिन्न ठाउँहरूमा आज पनि बोलिन्छन्।

यस अध्ययनमा लिम्बुवान क्षेत्र मध्ये पान्थर र चौविस थुमका लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित ऐतिहासिक स्थानहरूलाई मात्र समेटेका छौं। यस क्षेत्रमा लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित ऐतिहासिक स्थानहरू प्रशस्तै छन्। पान्थर थुम र चौविस थुमको केही ऐतिहासिक स्थाननामहरू बढी मात्रामा बुङ, लुङ, पा, वा, देन, तेन, जङ, यक आदि जस्ता प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भएको पाइन्छ।

४.१.१ 'पुङ/बुङ'

लिम्बू भाषामा प्रचलित प्रागऐतिहासिक स्थाननामहरू पुङ/बुङ प्रत्यय लागेर बनेको देखिन्छ। पान्थर थुम र चौविस थुमको केही ऐतिहासिक स्थानहरू पुङ/बुङ प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भएको देखिन्छ। ती शब्दहरूले लिम्बुवानको अस्तित्व र पहिचानलाई गहन रूपमा लिएको देखिन्छ। जसले गर्दा लिम्बुवानको विविध पक्षलाई पहिचान गर्न सजिलो भएको देखिन्छ। त्यसैगरी ती शब्दहरूले अर्थपूर्ण लाग्ने अवस्था समेत देखिन्छ।

लिम्बू भाषाका ऐतिहासिक स्थाननाममा 'पुड' वा 'बुड्' प्रत्यय लागेर बनेका शब्दहरू निम्न अनुसार छन् । जस्तै :

शब्द	अर्थ
पाराङ्बुड	बरको बोट
अम्लाबुड	सुनाखरी फूलघारीको बोट
माङ्चाबुड	गुलियो बाँसको बोट
साक्फाबुड	करौती बाँस
काक्लेबुड	फेदको बोट
येत्चेबुड	आठजना काटिमारेको ठाउँ
माङ्जाबुड	तरकारी खाने बाँसको बोट
हाङ्फाबुड	भालु बाँसको बोट
माङ्गलिङ्बुड	माङ्गलेबुड
मुछ्छेबुड	मच्छेबुड
थकेपुड	अर्थुङ्गे घारी

४.१.२ 'देन/तेन'

लिम्बू भाषामा प्रचलित प्रागैतिहासिक स्थाननामहरू देन/तेन प्रत्यय लागेर बनेको देखिन्छ । पान्थर थुम र चौविस थुमको केही ऐतिहासिक स्थाननामहरू पनि देन/तेन प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भएको देखिन्छ । ती शब्दहरूले पनि लिम्बुवानको अस्तित्व र पहिचानलाई गहन रूपमा लिएको देखिन्छ । लिम्बू भाषाका ऐतिहासिक स्थाननामहरू तेन/देन प्रत्यय लागेर बनेका शब्द र त्यसको अर्थ निम्नानुसार छन् । जस्तै :-

शब्द	अर्थ
फेदेन्	फराकिलो ठाउँ
सामदेन	पुन्याउने ठाउँ
ओदेन	हेर्ने ठाउँ
सिदेन	जाउँ फल्ने ठाउँ
चिलिङ्देन	काफलको रुख भएको थलो

फेवादेन	समतल ठाउँ
लुङपुङदेन	ढुङ्गा बोक्ने ठाउँ
साहाम्देन	मासु बाँड्ने ठाउँ
पक्वादेन	कुवा पानी भएको ठाउँ
खाउदेन	तरुल पोल्ने ठाउँ
येक्तेन	जेठो ठाउँ
लुङ्मातेन	मुटु जस्तो ठाउँ
इयङ्तेन	चिहानघारी भएको ठाउँ
माङ्जोक्तेन	ईश्वर बोक्ने ठाउँ
फ्याक्तेन	याक थरको उत्पत्ति थलो

४.१.३ 'वा'

पान्थर थुम र चौविस थुमको केही ऐतिहासिक स्थाननामहरू 'वा' प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भएर त्यसले अर्थपूर्ण लाग्ने अवस्था देखाउँछ । जस्तै :-

धवाँ	मेया राजको टाउँको काटेको ठाउँ
फेवा	फराकिलो पानी खोला
तुम्बेवा	जेठो गयो पानी
फाक्चुवा	सुँगुरको चारो पाइने ठाउँ
फेमेस्वा	पापोहाङ र सावाँहाङको युद्धमा सावाँहाङले खुकुरी हराएको ठाउँ
हाङथक्वा	साँवा राजालाई ढुङ्गाले हानिमाारेको ठाउँ
येवा	टरो पानी
इम्स्वा	मौरी बास बस्ने ठाउँ
आताङ्वा	चुक्नीवा र लाधिप्पाले बोकेर ओरालो ल्याउँदा चिप्लिएर थेबाले दाहिने खुट्टाले हानेको आत्ताङ्वा खोला

४.१.४ 'लुड/धुड'

लुड, थुड, धुड प्रत्यय लागेर पान्थर थुम र चौविस थुमका केही ऐतिहासिक स्थाननामहरू निर्माण भएका छन् । जस्तै :-

मुरेलुड	तमोरको गडतिरमा छ ।
फालेलुड	सेतो ढुङ्गा
माक्लुड	नेम्बाड र माखिमको माङ्गेनालुडधुड
हाडसेमलुड	लिम्बू राजाहरू छुट्टिएको ठाउँ (हाल हड्समोरड) साम्लोलुडधुड गीत गाउने ढुङ्गा (यो ठाउँमा पुगेपछि गीत गाऊँ लाग्ने र गीत गाएर मात्र जानु पर्ने) ।
मिक्खोलुड	येवाको टाउँको फालिएको ठाउँ
थकेलुड	युमाले तान बुनेको ठाउँ
सुम्हा?लुड	तीनवटा ढुङ्गाको चुला, फेदेन गढीमा अवस्थित धार्मिक स्थल

४.१.५ 'म/मा र भ'

म/मा र भ जस्ता प्रत्यय लागेर पनि केही ऐतिहासिक स्थाननामहरू निर्माण भएको छ । पान्थर थुम र चौविस थुमका केही ऐतिहासिक स्थाननामहरू यस प्रकार रहेको छ । जस्तै :-

याडनाम कोक्मा	खलङ्गाटार
हाडगम	हाङ्गुम
अन्येम	घोडा राख्ने ठाउँ
अयक्मा	यक्मा
तेम्बेजाक्मा	पोखरी
सुलुम्भी	भस्मे फाँड्नेहरूले सुलुम-सुलुम आगो सल्काएको ठाउँ
निभु	निम्बा (भासिएको पानी)
याम्बाङ्भे	ठूलोगाउँ

४.१.६ 'जड/यक'

जड/यक प्रत्यय लागेर पनि केही ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थलहरूको नाम निर्माण भएको देखिन्छ। जसले पान्थर थुम र चौविस थुमको ऐतिहासिक स्थानहरूलाई समेट्दछ। जस्तै :-

फेजड	फेजडको अंश परेको ठाउँ
तिलिङजड	लोब्रेकुटी (किरातहरूको धार्मिक स्थल)
फेजड	नेम्बाङहरूको माङ्गोना लुङ्घुङ (फेजड यक)
खड्वा फाङ्जड	आहाले भञ्ज्याङ
नाम्भुन यक	धार्मिक स्थल सिलौती
तुम्बाङ्फे यक	नाम्पोनहाङको जेठो छोरो यो ठाउँमा आएर बसेको यक

४.१.७ प/पा

'प' र 'पा' प्रत्यय लागेर पनि लिम्बू भाषाका ऐतिहासिक स्थाननामहरू निर्माण भएका छन्। जस्तै :-

ताङलेपा	नाङ्गो चौरी
ताङ्लेक्पा	छोटो डाँडा काटेर जाने ठाउँ
नाक्लाक्पा	फिदिमको माथिल्लो गाउँ
मेन्छ्यारुपा	माटोले पुरिमारेको ठाउँ
मगरचेप्पा	मगरलाई जारले काटिमारेको ठाउँ
साँवाचेप	साँवा राजाका सेनालाई पापो सेनाले काटेको ठाउँ (यासोक खेल मैदान)।
फाक्तेप	फाक्तेप तेप्पा (बाघले सुँगुर लागेर खाँदै जङ्गल छोप्ने गरी हड्डी छरेको)
सोक्रोक्पा	हैजा आएको बेला मानिसहरू सक्क कि सक्क मरेको हुनाले सोक्रोपा रहन गएको (एकदिनमा

सातजनासम्म बालबच्चा मरेको इतिहास छ) ।

हाल बसन्तटार

साराथुक्पा

ठूलो खालको सिरु मौलाएको (हाल सातौँप्पा) ।

तेडनुप्पा

साथीलाई पखिने ठाउँ (हाल तेनुपा) ।

४.१.८ 'बा'

'बा' प्रत्यय लागेर पनि लिम्बू भाषाका ऐतिहासिक स्थाननामहरू निर्माण भएका छन् पान्थर थुम र चौविस थुमका केही ऐतिहासिक स्थाननामहरू यस प्रकार रहेको छ ।
जस्तै :-

मुकुम साम्बा

मुकुसाम्बालाई पुरेको ठाउँ

स्याबरुम्बा

सा परुप्पा (सिकार गरेर ल्याएर मासु परुप-परुप (भाग-भाग) बाँडेको हुनाले)

दुर्दिम्बा

नुहिएको टार-तुर तेम्बे

याड्सोबा

यहाँबाट याड्सोबा नेम्बाङ थर बनेको हो ।

माक्लुम्बा

यहाँ लाप्चे र नेम्बाङको युद्ध भएको (हाल रानीटार)

लुङ्ग्रावा

ढुङ्गै ढुङ्गाको थाक (हाल लुङ्गुपा)

४.२ लिम्बू भाषाका अन्य शब्दमा बनेका स्थाननामहरू

फेलेके लाम

भारत पस्ने बाटो

थोक्पन

गुराँस फुलेकोले उज्यालो ठाउँ

नाङ्गिन

नाम्गेनहाडले बाघ पछारी मारेको हुनाले उसको नामबाट नामगेन भएको ।

तमाखे

पाहुनाहरू आइपुग्न टाढा भएको ठाउँ

पान्थर

पाँचथर

चोक्माबोड

चोकमागु

चुक्फारा

सानो बाँसको भ्याङ

यमभारा

बाँसको भ्याङ ठूलो भएको ठाउँ

तरेसिक

पाहुना नापिने ठाउँ

थिडमेरु	अंशुभञ्ज्याङ्
साम्माङ्घा	महादेवथान
साम्माङ्घु	देवता लुक्ने गुफा (महादेवथान)
लुवाफोक	लुवाफु (लोवा उत्पत्तिस्थल)
लुवाफुक	बाँसबोटे
लुङ तेखा	लुम्देखा
अनथक	साँवाहाङको घोडा मारेर उसको शरीर भएको ठाउँ हाङमा वरक हाल रानी गाउँ
ख्वाक तित्ते	कात्तिके
यासोक	युमा थान्छिङमा गर्दा माथिबाट सक्ताआङ या आवाजसहित आएको हुनाले यासक रहन गयो
सेहोनाम्लाङ	नाम्सामीले केसामीलाई मारेर छाला सुकाएको ठाउँ (हाल छालासुकुवा)
आङसराङ	तम्बरपारका येवालाई खेदाउँदै ल्याएर शरीर छरपस्ट काटेर फालेको ठाउँ
वासाङ्गु	त्यो येवाको वासाङ (शीरको फेटा) भरेको ठाउँ चेन ताक्तु (पासो थाप्यो) च्याङ्थापु
थाप्रङ	घमाइलो ठाउँ भएकोले गाइवस्तु बढी यही रहने र ल्याउने ठाउँ
चेफाले	बासँको पासो थाप्ने ठाउँ (हाल जेफाले)
चुक्सेङ्घा	सानो बेँसी
पुवारक	उम्लिने पोखरी
सिङफेलेङ	भाँचिएको हाँगा (गाउँ)
सागुङ	मासु काट्ने अचानो, सागुङसिङबाट हाल सोगुम भएको हो ।
मावाना	माछा भएको पोखरी (हाल मौना) ।
पुथोक	दुईवटैको सन्धी गरेर मौनाबुधुक बनाइएको हो (हाल बुधुक) ।

माडतुम्सिड	राजा र रानी भेट्ने ठाउँ
पेडना	पेड्वा नाप्पा (हाल बेगना)
हम्बेला	हम्बे राजाको दरवार (हाल हमेला)
पावारक	बाबु पोखरी (हाल राजाताल)
मावारक	आमा पोखरी (हाल रानीताल)
फुडनाम (खोला)	फुडनामको वासना आउने
फुडमेन	फुडमेन मेला
चाओपिसे	युद्धमा डाँडा-डाँडामा रहेका सेनाहरूलाई खानपिन लगाइएकोले (हाल चौविसे)
बुढीमोरड	मोरडना राजाले जेठी पत्नी राखेको ठाउँ
चुड्खा	चिसो हुने ठाउँ (हाल तुड्खा)

४.३ निष्कर्ष

लिम्बू भाषाका ऐतिहासिक स्थाननामहरू लिम्बुवान क्षेत्रमा प्रशस्त देखिन्छ। यस अध्ययनमा लिम्बुवान क्षेत्र मध्ये पान्थर र चौविस थुमका लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित ऐतिहासिक स्थानहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ। पान्थर थुम र चौविस थुमका ऐतिहासिक स्थाननामहरू बढी मात्रामा बुड, लुड, पा, बा, वा, देन, जड, यक आदि जस्ता प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भएको छ। ती शब्दहरूले सम्पूर्ण लिम्बुवान अस्तित्वलाई जोगाएर राखेको देखिन्छ। कतिपय शब्दहरू चाहिँ अपभ्रंश भएको हुनाले लिम्बू भाषासँग कुनै अर्थ नै नलाग्ने अवस्थासम्म पुगेको देखिन्छ। यहाँ विशेष गरेर लिम्बू भाषामा प्रचलित प्रागैतिहासिक स्थाननामहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ।

परिच्छेद पाँच

लिम्बू भाषामा स्थाननाम रहने प्रक्रिया

५.१ विषय परिचय

कुनै पनि स्थानहरूको नाम रहनको लागि निश्चित प्रक्रिया रहेको देखिन्छ । ती स्थाननामहरूले आफ्नै निश्चित अर्थ राखेको हुन्छ । ती नामको भौगोलिक, ऐतिहासिक तथा स्थानीय अर्थ पनि सँगै गाँसिएको हुन्छ । लिम्बुवान क्षेत्रमा रहेका स्थानहरूको नाम पनि निश्चित प्रक्रियामा रहेको देखिन्छ । ती नामहरूले लिम्बुवानको विशेषता बोकेर बसेको छ । त्यस स्थाननामहरू निश्चित अर्थयुक्त भएकोले लिम्बुवानलाई अझ सशक्त बनाएको देखिन्छ । पान्थर थुम र चौविस थुमको स्थाननामहरू पनि निश्चित प्रक्रियाका आधारमा रहेको देखिन्छ । जसले गर्दा ती स्थाननामहरूले पान्थर थुम र चौविस थुमलाई अर्थयुक्त बनाएको छ ।

लिम्बूभाषाका स्थान नामहरू मूल शब्द, व्युत्पन्न शब्द र आगन्तुक शब्दहरूको प्रचलन रहेको देखिन्छ । मूल शब्द भनेको लिम्बुवानका टुक्याउन नमिल्ने वा नसकिने लिम्बू भाषाका शब्दहरू हुन् । अथवा उपसर्ग, प्रत्यय, समास र द्वित्व प्रक्रियाबाट नबनेका शब्दहरू हुन् । व्युत्पन्न शब्द भने प्रकृति, प्रत्यय, समास र द्वित्व प्रक्रियाबाट बनेका शब्दहरू पर्दछन् । त्यस्तै लिम्बूभाषाका बाहेकका पनि कतिपय शब्दहरू आवश्यकताअनुसार आयात गरिएका छन् । तिनीहरूलाई आगन्तुक शब्दअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । यसरी लिम्बू शब्दहरू तीन प्रकारले प्रयोगमा आइरहेका देखिन्छन् । लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित विविध विषयको अध्ययन गर्ने क्रममा लिम्बू भाषाको शब्दहरूलाई प्रयोग गरेता पनि लिम्बू भाषाका नाम रहने प्रक्रियालाई भने अझसम्म अध्ययन गरिएको पाइन्दैन । तसर्थ सामान्य तरिकाले लिम्बू भाषाका स्थाननामहरू रहने प्रक्रियालाई यहाँ राखिएको छ ।

५.१.१ लिम्बू भाषामा स्थाननाम रहने प्रक्रिया

लिम्बू भाषामा स्थाननामहरू बढी मात्रामा देन, बुङ, लुङ, पा, बा, वा आदि जस्ता प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भएकोले यही आधारमा लिम्बू भाषाका स्थाननाम रहने प्रक्रियालाई राखिएको छ ।

५.१.२ तेन/देन

तेन/देन प्रत्यय लागेर विभिन्न स्थानका नामहरू प्रशस्त बन्ने गरेका छन् । जस्तै :

फेदेन फे+तेन-फेदेन=फिदिम

‘फे’ भनेको ‘फराकिलो’ र ‘तेन’ भनेको ‘ठाउँ’ हुन्छ ।

फेदेनबाट फिदिम अपभ्रंश भएको पाइयो । अतः फराकिलो ठाउँ भन्ने अर्थमा नाउँ रहेको देखिन्छ । त्यहाँ दुई पहाडको बीचमा पूर्वबाट पश्चिमतिर होचिदै गएको फराकिलो ठाउँ छ । लिम्बूभाषामा ‘फे’ को अर्थ ‘धनु’ र ‘देन’ को अर्थ ‘हान्ने’ हुन्छ । सम्भवतः धनु हान्ने फराकिलो ठाउँ हुनाले नै नाउँ रहन गएको हुन सक्छ । यो पान्थर जिल्लाको सदरमुकाम हो । प्राचीन कालमा यही डाँडामा लिम्बुवान दशथुमका सुब्बाहरू जम्मा भएर चुम्लुङ गर्ने गर्दथे ।

फेदेन गढी

फे+देन+गढी-फेदेनगढी=फिदिमगढी

‘फे’ भनेको ‘फराकिलो’, ‘देन’ भनेको ‘ठाउँ’ र गढी भनेको ‘सानो गढ’ भन्ने हुन्छ । फेदेनगढीबाट फिदिमगढीको रूपमा अपभ्रंश भएको पाइन्छ । फराकिलो ठाउँमा बनाइएको गढी हुनाले लिम्बूभाषामा फेदेनगढी भनिएको र त्यसैबाट नाउँ हुन गएको हो । यस स्थानमा सुम्हा?लुङ मन्दिर पनि छ ।

सामदेन

साम+तेन-सामदेन=साम्दिन

‘साम’ भनेको ‘पुऱ्याउने’ र ‘तेन’ भनेको ‘ठाउँ’ हुन्छ । सामदेनबाट साम्दिनको रूपमा अपभ्रंश भएको पाइन्छ । फेदेनका थाडमेनहरूले अम्लाबुङ/चोकमागुको तरुनीलाई त्यहाँसम्म पुऱ्याउने गर्थे । अर्को चाहिँ मासु बाँड्ने ठाउँको रूपमा पनि चिनिन्छ ।

ओदेन

ओ+देन-ओदेन=ओदिन

‘ओ’ भनेको ‘हेर्ने’ र ‘देन’ भनेको ‘ठाउँ’ हुन्छ । ओदेनबाट ओदिन भएर अपभ्रंश भएको पाइन्छ । त्यस डाँडादेखि सुम्हा?लुड र फेदेन बजारलाई दृश्यावलोकन गर्ने ठाउँ भन्ने बुझिन्छ ।

सिदेन

सि+तेन-सिदेन=सिदिन

‘सि’ भनेको जाउँ र ‘तेन’ भनेको ‘ठाउँ’ हुन्छ । सिदेनबाट सिदिन भएर अपभ्रंश भएको पाइन्छ । त्यस ठाउँलाई विशेषगरेर जाउँ फल्ने ठाउँको रूपमा मानिन्छ । त्यसैगरी थाम्सुहाडका पुर्खा मुकुसाम्बा मारिएको ठाउँको रूपमा मानिन्छ । जसलाई थेगिमहरूले मारेका थिए । अर्को चाहिँ केरुडहरूको गहुँबारी हो ।

चलिङ्देन

चि?लिङ्+तेन-चलिङ्तेन = चलिङ्देन

‘चलिङ्’ भनेको ‘काफल’ र ‘देन’ भनेको ‘ठाउँ’ हुन्छ । चलिङ्देनको रूपमा अपभ्रंश भएको देखिन्छ । काफल रुखबाट भएको थलो भन्ने बुझिन्छ । शब्दको गलत उच्चारण हुँदा अर्को अर्थ लाग्ने वा सहि अर्थ नलाग्ने अवस्था समेत देखियो ।

येक्तेन

येक्+तेन-येक्तेन=एकतिन

‘येक्’ भनेको ‘जेठो’ र ‘तेन’ भनेको ‘ठाउँ’ हुन्छ । येक्तेनबाट एकतिनको रूपमा अपभ्रंश भएको देखिन्छ । लिम्बू येक्तेन थरीहरूको पुर्ख्यौली थलो हो ।

लुडमातेन

लुडमा+तेन-लुडमादेन=लुडमादिन

‘लुडमा’ भनेको ‘मुटु जस्तो’ र ‘तेन’ भनेको ‘ठाउँ’ हुन्छ। लुडमातेनबाट लुडमादिनको रूपमा अपभ्रंश भएको हो। थेगीमहाड वंशको आधार इलाका (प्राडबुड) हो। त्यसैगरी मुकुसाम्बाको मुटु कलेजो फालेको ठाउँ भन्ने गरिन्छ।

इयडतेन

इयड+तेन-इयडदेन=इयडदिन

‘इयड’ भनेको ‘चिहान’ र ‘तेन’ भनेको ‘ठाउँ’ हो। चिहानघारी भएको ठाउँ भन्ने बुझिन्छ। इयडतेनबाट इयडदिनको रूपमा अपभ्रंश भएको देखिन्छ। कुम्मायक अवस्थित समाधिस्थल हो।

फेवादेन

फेवा+तेन-फेवादेन=फ्याउँदिन

‘फेवा’ भनेको ‘समतल’ र ‘तेन’ भनेको ‘ठाउँ’ हो। फेवादेन भन्नाले समतल ठाउँ भन्ने बुझिन्छ। फेवादेनबाट फ्याउँदिन अपभ्रंश भएको देखिन्छ। फेवादेनबाट फ्याउँदिन हुनुको नेपालीकृत भएको देखिन्छ। तर त्यहाँ आउने फ्याउँदिन शब्दले मूलशब्द फेवादेनसँग कुनै सम्बन्ध राखेको देखिन्दैन। जस्तै :-फेवादेनबाट फ्याउँदिन हुनु।

लुडपडदेन

लुड+पड+तेन=लुडपडदेन

‘लुड’ भनेको ‘ढुङ्गा’, ‘पड’ भनेको ‘बोकने’ र ‘तेन’ भनेको ‘ठाउँ’ हो। जसको अर्थ ढुङ्गा बोकने ठाउँ भन्ने बुझिन्छ। यस शब्दको कुनै अपभ्रंश भएको देखिन्दैन।

साहाम्देन

सा+हाम्+देन-साहाम्देन=साम्दिन

‘सा’ भनेको ‘मासु’, ‘हाम्’ भनेको बाङ्गु र ‘देन’ भनेको ‘ठाउँ’ हो। साहाम्देनबाट साम्दिनको रूपमा अपभ्रंश भएको देखिन्छ। साहाम्देनको अर्थ बाँङ्गु ठाउँ भन्ने बुझिन्छ। तर

अहिलेको अवस्थामा सबैले साम्दिन भनेर उच्चारण गरेको देखिन्छ । मूल शब्द साहाम्देनसँग साम्दिनको कुनै सम्बन्ध नरहेको देखिन्छ । साम्दिनको अर्थ स्पष्ट नभएको पाइयो ।

पक्वादेन

पक्+वा+तेन-पक्वादेन=

‘पक्’ भनेको ‘कुवा’, ‘वा’ भनेको ‘पानी’ र ‘तेन’ भनेको चाहिँ ‘ठाउँ’ हो । जसको अर्थ कुवा पानी भएको ठाउँ भन्ने बुझिन्छ । पक्व मूल शब्दसँग पूर्णरूपमा विचलन भई नेपालीकृत हुँदा मूल शब्दको अर्थ नै अर्थहिन पुगेको देखियो ।

खाउदेन

खे+ओ? + तेन-खेओ,देन=खाउदेन

‘खे’ भनेको ‘तरुल’ ‘ओ?’ भनेको ‘पोल्ने’ र ‘देन’ भनेको ‘ठाउँ’ हो । जसको अर्थ तरुल पोल्ने ठाउँ हुन्छ । खे?ओदेनबाट खाउदेनको रूपमा अपभ्रंश भएको पाइन्छ । खाउदेन शब्द मूल शब्दसँगको अर्थ अनर्थ भएको छ ।

जस्तै - खे?ओदेन चाहिँ खाउदेन हुनु ।

५.१.३. बुड/लुड

बुड्/लुड प्रत्यय लागेर पनि लिम्बू स्थानका नामहरू बनेका पाइन्छन् । लिम्बू शब्दमा ‘ड्’ बढी नै आउने गर्दछ । जस्तै :-

आम्बेबुड

आम्बे+बुड-आम्बेबुड=आरुबोटे

‘आम्बे’ भनेको ‘फाँट’ र ‘बुड’ भनेको ‘फेद’ हो । जसको अर्थ आँपको बोट भएको ठाउँ भन्ने बुझिन्छ । आम्बेबुडबाट आरुबोटेको रूपमा परिणत भएर अपभ्रंश हुनुमा मूलशब्दसँग धेरै फरक रहेको पाइन्छ । लिम्बू भाषामा आँपको बोट हुने शब्दलाई नेपालीकृत

गर्दा आरुको बोट हुने अर्थ जनाएकोले मूलशब्दसँग कुनै अर्थ नलाग्ने देखिन्छ । जस्तै :-
आम्बेबुड चाहिँ आरुबोटे हुनु ।

लुङ्फाबुड

लुङ्+फा+बुड-लुङ्फाबुड=लुम्फाबुड

‘लुङ्’ भनेको ‘ढुङ्गा’, ‘फा’ भनेको ‘बाँस’ र ‘बुड’ भनेको ‘फेद’ वा ‘घारी’ हो । लुङ्फाबुडबाट लुम्फाबुडमा अपभ्रंश हुनु । नेपाली अर्थ गरेर अपभ्रंश बनाइएको छ । जसको मूलअर्थसँग सम्बन्ध छ तर त्यसको स्थाननामसँगको नाम देखाए पनि भाषिक सम्बन्ध चाहिँ लोप भयो ।

पाराडबुड

पाराड+बुड-पाराडबुड=प्राडबुड

‘पाराड’ भनेको ‘बर’ र ‘बुड’ भनेको ‘बोट’ हो । जसको अर्थ बरको बोट भन्ने बुझिन्छ । पाराडबुडबाट प्राडबुडको रूपमा अपभ्रंश भएकोले मूल शब्दसँग कुनै सम्बन्ध नरहेको देखिन्छ । जसले गर्दा प्राडबुडको अर्थ अनर्थ भएको देखिन्छ ।

अम्लाबुड

अम्+ला+बुड-अम्लाबुड=अम्लाबुड

‘अम्ला’ भनेको ‘सुनाखरी फूलको घारी’ र ‘बुड’ भनेको ‘बोट’ हो । जसको अर्थ सुनाखरी फूलघारीको बोट भन्ने हुन्छ । तर मूल शब्द अम्लाबुड चाहिँ अहिलेको अवस्थामा नवमिडाँडा भनेर चिनिन्छ । तसर्थ मूल मौलिक नामलाई नै विस्थापित गरेको देखिन्छ ।

याम्बुड

याम्+पोड-याम्बुड=इम्बुड

‘याम्’ भनेको ‘फेरि’ र ‘पोड’ भनेको ‘हुनु’ हो । जसको अर्थ पुनः हुनु भन्ने हुन्छ । याम्बुडबाट इम्बुडको रूपमा अपभ्रंश भएको छ । याम्बुड भन्ने मूल शब्दसँग इम्बुड शब्दको

कुनै सम्बन्ध नै नभएको देखिन्छ । लिम्बू भाषा जस्तै भएपनि इम्बुडको कुनै अर्थ नलाग्ने देखिन्छ ।

माङ्चाबुड

माङ्जा+बुड-माङ्चाबुड=माङ्जाबुड

‘माङ्जा’ भनेको ‘गुलियो बाँस’ र ‘बुड’ भनेको ‘बोट’ हुनु हो । जसको अर्थ गुलियो बाँसको बोट भन्ने हुन्छ । यस शब्दको चाहिँ अहिलेसम्म कुनै अपभ्रंश भएको छैन ।

माक्लुड

माक्+लुड-माक्लुड=माक्लुड

‘माक्’ भनेको ‘कालो’ र ‘लुड’ भनेको ‘ओडार’ हो । जसको अर्थ कालो ओडार भएको हुङ्गा भन्ने बुझिन्छ ।

साक्फाबुड

साक्फा+पुड-साक्फाबुड=सफाबुड

‘साक्फा’ भनेको ‘करौती’ र ‘पुड’ भनेको ‘बाँस’ हो । साक्फाबुडबाट सफाबुडको रूपमा अपभ्रंश भएको देखिन्छ । मूल शब्दसँग सफाबुडको कुनै सम्बन्ध नभएको देखिन्छ । सफाबुड शब्दको कुनै अर्थ लाग्दैन ।

कोक्लेबुड

कोक्ले+बुड-कोक्लेबुड=कोक्लेबुड

‘कोक्ले’ भनेको ‘फेद’ र ‘बुड’ भनेको ‘बोट’ हो । जसको अर्थ फेदको बोट भन्ने हुन्छ ।

‘लुड’

लुड प्रत्यय लागेर पनि लिम्बू स्थान नामका शब्दहरू प्रशस्त रहेका छन् । जस्तै :-

फालेलुङ

फाले+लुङ=फालेलुङ

‘फा’ भनेको ‘सेतो’ र ‘लुङ’ भनेको ‘ढुङ्गा’ भन्ने हुन्छ । जसको अर्थ सेतो ढुङ्गा भन्ने हुन्छ । खप्तिएको ढुङ्गा, नेपालीकरण भाले ढुङ्गा र अङ्ग्रेहरूले फालोट भन्ने गर्थे ।

थकेलुङ

थके+लुङ युमाले तान बुनेकोठाउँ ।

सुम्हा?लुङ

सुम्+हात्+लुङ=सुम्हा?लुङ

‘सुम्’ भनेको ‘तीन’, ‘हात्’ भनेको ‘चुला’ र ‘लुङ’ भनेको ‘ढुङ्गा’ भन्ने हुन्छ । जसको अर्थ तीनवटा ढुङ्गा भएको चुला भन्ने हुन्छ । वर्तमान अवस्थामा कतिपयले सिद्धदेवी थान पनि भन्ने गर्छन् ।

५.१.४ ‘वा’

वा प्रत्यय लागेर लिम्बू स्थान नाम बन्ने गरेका छन् । प्रायः खोलाका नाममा ‘वा’ प्रत्यय लाग्ने गरेको पाइन्छ । जस्तैः—

फेवा

फे+वा—फेवा=फेमे

‘फे’ भनेको ‘फराकिलो’ र ‘वा’ भनेको ‘पानी/खोला’ भन्ने हुन्छ । जसको अर्थ फराकिलो पानी/खोला भन्ने अर्थ लाग्छ । फेवाबाट फेमेको रूपमा अपभ्रंश भएको छ । जसले गर्दा फेवा भन्ने मूल शब्दसँग फेमेको कुनै अर्थ नलाग्ने देखिन्छ । जस्तै :- फेवाबाट फेमे हुनु ।

तुम्बेवा

तुम्+पे+वा=तुम्बेवा

‘तुम्’ भनेको ‘जेठा’, ‘पे’ भनेको ‘गयो’ र ‘वा’ भनेको ‘पानी’ हो । जसको अर्थ जेठो गयो पानी भन्ने लाग्छ ।

फाक्चुवा

फाक्+चुवा=फाक्चुवा

‘फाक्’ भनेको ‘सुँगुर’ र ‘चुवा’ भनेको ‘चारो’ भन्ने अर्थ लाग्छ । तसर्थ फाक्चुवाको अर्थ सुँगुरको चारो पाइने ठाउँ भन्ने हुन्छ ।

फेमेस्वा

फे+मेस्वा=फेमेस्वा

‘फे’ भनेको ‘खुकुरी’ र ‘मेस्वा’ भनेको ‘हराएको’ भन्ने हुन्छ । पापोहाड र सावाँहाडको युद्धमा सावाँहाडले खुकुरी हराएको ठाउँ भनेर चिनिन्छ ।

हाडथक्वा

हाड+थक्वा=हाडथक्वा

‘हाड’ भनेको ‘राजा’ र थक्वा भनेको हिरकाएको वा कुटेको हो । साँवा राजालाई दुङ्गाले हानिमाारेको ठाउँ हो । हाडथक्वाबाट हाड्ठुवामा अपभ्रंश भएको देखिन्छ । जसको मूल शब्दसँग कुनै सम्बन्ध नरहेको देखिन्छ ।

येवा

येये+च्वा=येवा

‘येये’ भनेको ‘टरी’ र ‘च्वा’ भनेको ‘पानी’ हो । जसको अर्थ टरी पानी भन्ने हुन्छ ।

५.२ पान्थर थुम र चौविस थुमका केही स्थाननाम बन्ने प्रक्रियालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ :-

१. 'वा' जोडिएर खोलाका नामहरू बन्ने प्रक्रिया

जस्तै :-

साँवा	नावा
हेँवा	फेँवा
खोरड्वा	धँवा
येड्खुवा	लोखुवा
छरुवा	रगुवा
फाक्चुवा	सिवा
लुङ्गेड्वा	साम्याड्वा
माक्सिड (सिवा र नुभोखोलाको दोभान)	

२. 'बा' जोडिएर पुलिङ्गी शब्द बन्ने प्रक्रिया

साम्बा	फेदाड्बा
आम्बा	फेम्बा
कुम्बा	आन्दुम्बा
हिमदाड्बा	तुम्बा
फोबा	थेबा

३. 'मा' जोडिएर स्त्रीलिङ्गी नाम बन्ने प्रक्रिया

साम्मा	फेदाड्मा
आम्मा	फेम्मानीमा
कुम्मा	आन्दुम्मा
हिमदाड्मा	तुम्मा
युमा आदि ।	

४. 'मा' जोडिएर देवीका नाम बन्ने प्रक्रिया

सिरिङ्मा	वजमा
तेन्द्रामा	खञ्जमा
वरकमा	पित्त्वम्मा
मेफ्रामा	याङ्फुमा

५. 'हाड'जोडेर थर बन्ने प्रक्रिया

खोक्याहाड	पापोहाड
इमेहाड	सोइयाक लादोहाड
ताप्पेसो पेरुडहाड	ताक्लुड खेवाहाड
योङ्ग्याहाड	तुम्बाहाड
आङ्बुहाड	तुम्याहाड
थाम्सुहाड	माबुहाड
युङ्साहाड आदि ।	

६. 'हाड'जोडेर मानिसको नामबन्ने प्रक्रिया

सेत्छेरे सेनिहाड	लेप्पुहाड
कान्देनहाड	सावायेत्हाड
धनहाड	केजडहाड
मुक्कुमहाड	डेजिहाड
ककुहाड	आदि ।

७. 'बुड'जोडेर ठाउँहरूको नामबन्ने प्रक्रिया

माङ्जाबुड
अम्लाबुड
लुम्फाबुड
हाङ्फाबुड
इम्बुड
प्राङ्बुड आदि ।

८. 'वा'जोडिएर चराचुरुङ्गीका नाम बन्ने प्रक्रिया

खु?वा
सिमेक्वा
खेक्चुक्वा
काक्वा
तिक्वा
किदावा
फिक्वा
काक्लिवा

९. 'तेन' जोडिएर ठाउँका नाम बन्ने प्रक्रिया

साङ्ग्राम् पेदाङ् तेन	साङसाङ तेन
माङ्खमा तेन	सेसेवा तेन
सुना इङ्दङ तेन	मुधाङ्खारा तेन्
तरङ् ताङ्साङ तेन्	साम्युक्मा तेन्
इक्सादिङ् खाम्बेक् तेन्	तिङ्देन
चिलिङ्देन	फेदेन
सिदेन आदि ।	

१०. 'सा' जोडिएर विभिन्न मासुका नामबन्ने प्रक्रिया

फाक्सा	वासा
सावेत्सा	पित्सा
मेन्दाक्सा	आदि ।

५.३ निष्कर्ष

लिम्बुवान क्षेत्रमा रहेका स्थानहरूको नाम पनि निश्चित प्रक्रियामा रहेर आफ्नो विशेषता कायम राखेको देखिन्छ। पान्थर थुम र चौविस थुमको स्थान नामहरू पनि निश्चित प्रक्रियाका आधारमा रहेको देखिन्छ। ती स्थान नामहरूले पान्थर थुम र चौविस थुमलाई अर्थ युक्त बनाएको छ। लिम्बूभाषाका स्थाननामहरू बढी मात्रामा देन/बुड/लुड/पा/बा/वा आदि जस्ता प्रत्यय लागेर शब्द निर्माण भएको छ र केही नामहरू बन्ने प्रक्रियाहरू चाहिँ सामान्य रूपमा वा/वा/मा/हाड/बुड/तेन/सा जस्ता प्रत्ययहरू लागेर लिम्बू भाषामा स्थाननाम रहने प्रक्रिया हुने गर्दछ।

परिच्छेद छ

लिम्बू भाषाका स्थाननामहरू अपभ्रंश भई परिवर्तन हुने प्रक्रिया

६.१ विषय परिचय

नेपालको पूर्वी पहाडमा बसोबास गर्ने लिम्बूहरूको थातथलोमा वर्तमान समयसम्म पनि लिम्बू भाषामा नै कायम रहेको देखिन्छ । तथापी अध्ययन गर्दा कतिपय शब्द भने अन्य भाषा, समुदायको प्रभावका कारण साथै नेपालीकरण गर्ने क्रममा अपभ्रंश भएको पाइन्छ । लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित शब्दहरू कालान्तरमा अपभ्रंश हुँदा त्यस मूलशब्दसँग कुनै सम्बन्ध नै नभएको देखिन्छ । अथवा त्यस शब्दको कुनै अर्थ नै नभएको पाइन्छ । केही अनुसन्धानकर्ताहरूले सङ्कलन गरेको तथ्यले लिम्बूहरूको इतिहास नै बाङ्गिएको देखिन्छ । वि.सं. २०१२/१३ सालतिरै लिम्बुवानका स्थाननामहरू अपभ्रंश भई परिवर्तन हुन सुरु भएको देखिन्छ । लिम्बू भाषामा संरचित शब्दहरू कतिपय विभिन्न बाह्य तथा आन्तरिक कारणले अपभ्रंश भएको देखिन्छ । यहाँ पान्थर थुम र चौविस थुमका लिम्बू भाषाका नामाकरण गरिएका नामहरू वर्तमान अवस्थासम्म आइपुग्दा धेरै शब्दहरू नेपालीकरण भएर अर्कै नाममा परिवर्तन भएको देखिन्छ । कतिपय शब्दहरू चाहिँ यथावत अवस्थामा नै रहेको पाइन्छ ।

६.२. लिम्बू स्थाननाम परिवर्तनका आधार

लिम्बूभाषाका स्थाननामहरू मूलतः निम्न प्रकारबाट परिवर्तन भईरहेको यस अनुसन्धानको निष्कर्ष रहेको छ ।

(क) राज्य पक्षबाट

लिम्बुवानका स्थान नामहरू सबै लिम्बू भाषामा रहँदै आएको कुरा सबैमा सर्वविदितै छ । मूलतः वि.सं. १८३१ पछि भने राज्यपक्षको उपस्थिति वैधानिक तवरबाट भएको देखिन्छ । लिम्बुवान क्षेत्रलाई किरात नामाकरण गर्नु पनि एउटा उदाहरण हो । राज्यपक्षबाट स्थान नाम परिवर्तन हुँदा एकातिर लिम्बूस्थान नामलाई सोझै नेपालीमा अनुवाद गरिएको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ केही परिमार्जन सहित परिवर्तन गरिएको देखिन्छ । अर्को महत्वपूर्ण

पक्ष भनेको राज्यको एकीकरणको नीतिअनुरूप विभिन्न लिम्बू नामहरूलाई नेपालीकरण गर्ने अभियान वा हिन्दुकरण गर्ने अभिप्रायले गरेको पनि पाइएको छ । जस्तै:—

लिम्बुवान	-	किरात (शाहहरूबाट)
याक्थुङ	-	लिम्बू (सेनहरूबाट)
मुक्कुम्लुङ	-	पाथिभरा
फक्ताङ्लुङ	-	कुम्भकर्ण
सेन्छेलुङ	-	कञ्चनजङ्घा
मेयङ्लुङ	-	तेह्रथुम
पान्थरु	-	पाँचथर
कुम्मायक-कुस्सायक	-	सिद्धदेवी
हाङ्मावरक	-	रानीगाउँ
माक्लुम्बा	-	रानीटार
सेहोनाम्लाङ	-	छालासुकुवा

पछिल्लो पल्ट ताप्लेजुङको सुकेटार विमानस्थललाई रविन्द्र अधिकारी विमान स्थल नामाकरण गराउने प्रयास आदि यसअन्तर्गत पर्दछन् ।

(ख) राज्यका प्रतिनिधिहरूबाट

नेपाल सरकारको कर्मचारीका रूपमा आएका गैरलिम्बूहरूबाट पनि यहाँका स्थाननामहरू परिवर्तन भएको देखिन्छ । लिम्बुवान क्षेत्रका विभिन्न स्थानमा पुगेर काम गर्ने सिलसिलामा भाषिक जटिलताका कारणले उनीहरूले उच्चारण गर्न नसके पछि त्यहाँका लिम्बू तुम्याहाङ, जानकार, गन्यमान्यको सहमतीमा सोभै अनुवाद समेत गरेर स्थान नामको परिवर्तन गरेको देखिन्छ । यसको ज्वलन्त उदाहरण वि.सं. २०१८ सालमा धनकुटाको पावारक मावारकमा आई राज्यका कर्मचारीहरूले आफूलाई उच्चारण गर्न कठिन भएको गुनासो राखी त्यहीँका लिम्बूहरूको सहमतीमा पावारक मावारकलाई राजारानी ताल लेख्न र बोल्न सुरु गरिएको पाइयो । अरु स्थान नामहरू पनि निम्न रहेका छन् ।

पावारक-मावारक	-	राजारानी ताल (यो वि.सं. २०१८ सालमा तत्कालिन सरकारका कर्मचारीहरूलाई उच्चारण गर्न अति गाह्रो भएकोले स्थानीयहरूको सहमतीमा नाम परिवर्तन गरिएको)
पधे	-	बोधे
पेड्वा ना	-	बेगना
सुम्हा?लुड	-	गढीडाँडा
यासोक	-	त्रिभुवन नगर
हाडसेमलुड	-	हंसमोरड

(ग) गैरलिम्बूहरूबाट

लिम्बुवानका नामहरू स्वभाविक रूपमा लिम्बू लवजमा आधारित छन्। लिम्बू भाषिक उच्चारण आफ्नै विशेषता सहितको छ। अन्य भाषिलाई लिम्बू लवज टिप्न गाह्रो हुने नै भयो। तर पनि उनीहरूलाई यहाँका थातथलोका नामहरू उच्चारण नगरी धर हुने कुरै भएन। उनीहरूले जानीनजानी उच्चारण गर्दै जाँदा गैरलिम्बूहरूले आफ्नो भाषाको लवजमा ढाल्न थाले। यसो गर्दा लिम्बू स्थाननामहरू धेरै अपभ्रंश भएको देखिन्छ। जस्तै :-

फेदेन	-	फिदिम
मक्वा	-	मौवा
वनेने	-	वलने
माङ्जारा बुड	-	माङ्जाबुड
सराड	-	सराङ्डाँडा
या सरक	-	यासक
या गुनी	-	याबुनी

(घ) राज्यको जिम्मेवार ओहदामा (पदमा) रहेका लिम्बूहरूबाट

यस प्रकारको स्थाननाम परिवर्तनमा जान्नेबुझ्ने भनिएका, पढेलेखेका, देशविदेश जानेका लिम्बूहरूले नै शासकलाई खुशी पार्न वा राज्यको गुलामी गर्न अग्रसर भएर आफ्ना थातथलोको नाम परिवर्तन गराएको पाइन्छ ।

जस्तै :-

यासोक	त्रिभुवन नगर
तरेसिक लुङ	तर्सिक हुँदै तृतीया
सुम्हा? लुङ	गठीडाँडा
पान्थर	पाँचथर
आड्लाबुङ वा अम्लाबुङ	नवमीडाँडा आदि ।

(ङ) समयको अन्तरालमा सनैसनै अपभ्रंश हुने अवस्था

यस प्रकारको परिवर्तनमा यातायात, आधुनिक शिक्षा, सञ्चार प्रविधि, जातिगत बाहुल्यता, कामकाजी र शिक्षाको माध्यम नेपाली, चेतना, आधुनिकताको प्रभाव, बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको उपस्थिति र ग्लोबलाइजेसन आदिका कारण लिम्बू भाषामा प्रभाव परि परिवर्तन भएको देखिन्छ ।

जस्तै :-

फेदेन	फिदिम
चेनताक्तु	च्याङ्थापु
मक्वा	मौवा
वनेने	वलने
फाक्चेप	फाक्तेप
फाक्चावा	फाक्चुवा
येक्तेन	एक्तिन
साहाम्देन	साम्दिन

(च) विदेशी (अङ्ग्रेज) हरूबाट

यस प्रकारको परिवर्तनमा भारतमा इष्ट इण्डिया कम्पनीको नामबाट बेलायतले औपनिवेशिक शासन गर्दा दार्जिलिङ र सिक्किमसँगको सिमानामा उनीहरू रहँदा लिम्बू नामलाई परिवर्तन गरेका छन् ।

जस्तै :-

फालेलुङ	फालोट
कुम्भकर्ण	जन्तु हिमाल

अहिले अङ्ग्रेजहरूले भारत छोडेर गइसकेका छन्, तापनि त्यहाँका आसपासमा फालोट नाम नै प्रचलनमा रहेको छ ।

६.३. अपभ्रंश भएर रहेका केही नामहरू

स्थान नामहरू अन्य विभिन्न तरिकाबाट पनि अपभ्रंश भएका छन् । ती निम्न प्रकार रहेका छन् ।

जस्तै :-

पुरानो नाम	अपभ्रंश भएको नाम
फेदेन (समथर फैलिएको ठाउँ)	फिदिम
पान्थर (लिम्बूहरूले आफ्नो संस्कार, रीतिथितियामेकाले)	पाँचथर
सुम्हा?लुङ (दशलिम्बू सरदारहरू आठ	गढी डाँडा
आपुङ्गी राजाहरू विरुद्ध युद्ध लड्न तीन चुला रोपेर कसम खाएको स्थान)	
लुङ फावुङ (ढुङ्गामाथि बाँस)	लुम्फावुङ
काँडा राखिएको ठाउँ (पाँचथरको यासोक	तिङ्देन
गढमा साँवा राजाले आक्रमण नगरोस भनेर घड्घारूको काँडाले बाटो छेकिएको स्थान)	
सेहोनाम्लाङ (नामसामीले आफ्नो दाजु	छालासुकुवा

केसामी (बाघ) लाई मारेपछि छालासुकाएको ठाउँ)	
माङ्जाराबुड (माङ्जारा भन्ने च्याउको बोट)	माङ्जाबुड
चेनताक्तु	च्याडथापु
कुम्मायक कुस्सायक	सिद्धदेवी
आडला	आडना
मक्वा (मनतातो पानी उम्मीने ठाउँ)	मौवा
वनेने (न्यानो ठाउँ)	वलने
हाङ्धक्वा	रानीगाउँ
या सरक	यासोक
याङ्ग्रक	याङ्गुप
याकुनी	यावुनी
किलिम्बा	लिम्बा
कुयुङ्बा	कुरुम्बा
आड सवेड	आडसराड
लोवाफोक	लुवाफु
सराड	सराडडाँडा
फाक चेप	फाक्तेप
फाकचावा	फाक्चुवा
नाम गेनक	नाङ्गिन
तुर तेम्बे	दुर्दिम्बा

६.४ निष्कर्ष

लिम्बू स्थाननामहरू विभिन्न प्रक्रियाबाट अपभ्रंश हुने वा परिवर्तन भएको भए तापनि मूल रूपमा यिनै चार प्रकारबाट तीव्र गतिमा परिवर्तन हुँदै आएको पाइयो । यसमा पनि राज्य पक्षबाट योजनाबद्ध रूपमा नेपालीकरण गरिएको देखिन्छ भने अर्को प्रकारमा स्वयम् पढेलेखेका वा जानेबुझेका लिम्बूहरूको पनि यसमा हात रहेको छ । राजनैतिक स्वार्थ वा इच्छाका कारण उनीहरू प्रयोगमा आएको देखिन्छ । अभै पनि यसको लागि पहल गर्न

सकेमा लिम्बू स्थान नामका शब्दहरू पुरै लोप भएर खोजी गर्दै हिड्नु पर्ने अवस्था छैन । त्यसकारण अब ढिलो नगरी पहल कदमी गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

७. सारांश

संसारका जुनसुकै ठाउँ वा स्थानलाई चिन्न, चिनाउन कुनै न कुनै नामले सम्बोधन गर्ने प्रचलन रहेको छ । ती ठाउँहरूको नाम रहने पनि निश्चित प्रक्रिया रहेको देखिन्छ । लिम्बुवान क्षेत्रमा रहेका स्थान नामहरूको पनि आफ्नै प्रकारको निश्चित विशेषता, संरचना र ऐतिहासिक तथा नवीन सामाजिक संरचनाको फेरबदल र राज्यको तथाकथित नीतिका कारण लिम्बुवान क्षेत्रका स्थान नामहरू तीब्र गतिमा परिवर्तन हुँदै आएका छन् । यिनै स्थाननामहरू बन्ने प्रक्रिया र अपभ्रंश अवस्थाको खोजी यस अध्ययनमा गरिएको छ ।

लिम्बूभाषामा रहेका प्रचलित प्राचीन स्थाननामहरूको खोजी गर्नु, मूलतः पुरानो प्रशासकीय क्षेत्र पान्थर थुम र चौविस थुममा रहेका लिम्बूभाषाका स्थाननाम रहने प्रक्रियाको खोजी गर्नु र प्राचीन नामहरूको अपभ्रंश अवस्थाको खोजी गर्नु यस अध्ययनको उद्देश्यहरू हुन् ।

स्वयम् अध्येताहरू पान्थर थुम र चौविस थुमका विभिन्न स्थानहरूमा पुगी स्थलगत अवलोकन, विभिन्न स्रोतव्यक्तिहरूसँग छलफल गरी वस्तुगत तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । जसअन्तर्गत सबाल्टर्न सिद्धान्त र फुकोको शक्तिकेन्द्री सिद्धान्तको आधारमा कसरी असहाय, असक्त, निमुखा, किनाराका शक्तिहीनहरूको मौलिक विरासत बोकेको स्थाननामहरू राज्यको आड र शक्तिको भरमा परिवर्तन गरिदै लगिन्छ भन्ने निचोडलाई विषयगत रूपमा अध्ययन विश्लेषण गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

लिम्बुवान भूमिका पान्थर थुमका साविक ३३ वटा गाउँपालिकाहरू र चौविस थुमका साविक ११ गाउँपालिकाहरूमा रहेका स्थाननामहरूको अध्ययन यसमा गरिएको छ । यी क्षेत्रका स्थाननामहरू कति पुरै परिवर्तनको अवस्थामा, कति अपभ्रंशको अवस्थामा र केही अभ्रै पनि उही संरचनामा रहेका छन् । यसरी स्थाननामहरू निम्न तरिकाले अपभ्रंशको स्थिति भएको देखिएको छ ।

- राज्य पक्षबाट वा राज्यका प्रतिनिधिहरूबाट
- गैरलिम्बूहरूबाट
- राज्यका जिम्मेवार ओहदामा (पदमा) रहेका स्वयम् लिम्बूहरूबाट
- समयको अन्तरालमा सनैसनै अपभ्रंश हुने अवस्थामा र
- विदेशी (अङ्ग्रेज) हरूबाट

मूलतः यी पाँच तरिकाबाट स्थाननामहरू परिवर्तन भएका छन् । लिम्बुवान भूमिका स्थाननामहरू केवल कोरा नामहरू मात्र होइनन् । यी नामहरूसँग लिम्बूहरूको इतिहास, समाज मनोविज्ञान, नृविज्ञान, धर्मदर्शन, संस्कार परम्परा, आर्थिक सामाजिक पद्धति, औषधीविज्ञान र मुन्धुमिक ज्ञान समेत जोडिएको छ । कतिपय यी नामहरूले हाल प्राप्त गर्न नसकिएका लिम्बू र लिम्बुवानसँग जोडिएका समस्या र मुद्दाको उपयुक्त हलसमेत गर्न सक्ने देखिन्छ ।

लिम्बू भाषाका स्थाननामहरू लिम्बूभाषा खसकरण भई वा खस भाषामा उल्या भई बढी जसो अपभ्रंश भएको पाइएको छ । यसका अलावा प्रविधि तथा सञ्चार, यातायात, बाटोघाटो, विकास निर्माण, बसाइँ-सराइ, आधुनिकता, शिक्षाको अवस्था, राजनैतिक परिवर्तन आदि अनेक कारणले पनि लिम्बू स्थाननामहरू परिवर्तन भएका छन् । यति हुँदा हुँदै पनि अब पनि ती ऐतिहासिक नामहरू पुनः फर्काउन सकिने सम्भावना अभै पनि छ । लिम्बुवानका स्थान नामले धेरै महत्वपूर्ण विषयको उजागर गर्न सक्दछ । यसको व्यवस्थित र समग्र लिम्बुवान क्षेत्रको मिहिन अध्ययन गर्न सकेमा कतिपय लोप भइसकेका, लिखित दस्तावेजमा नआएका, विवादित विषय बनेर निष्कर्षमा पुग्न नसकिएका सबै क्षेत्रका तथ्यहरू बाहिर आउने सम्भावना उत्तिकै रहेको देखिन्छ । लिम्बू स्थाननामको महत्वलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

(क) स्थान नामको अध्ययनले कतिपय लिम्बुवानका राजनीतिक इतिहासका नयाँ तथ्यहरू पत्ता लाग्ने

लिम्बुवानको कतिपय राजनीतिक इतिहासहरू बाझिएका छन् । विद्वान, अध्येताहरू आ-आफ्नो तर्कमा अडिग रहँदा वास्तविकताको नजिक पुग्न सकिने सम्भावना देखिदैन ।

तसर्थ यस्ता विवादित इतिहासको गहिरो रूपमा अध्ययन नगरी नहुने निश्चित छ । यसप्रकारको अध्ययनमा यो स्थाननामको अध्ययनले सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

जस्तै :-

तिङ्देन	यसबाट साँवा राजा र पापोबीचको युद्धको इतिहास थाहा पाउन सकिने
हमेला	यसबाट धनकुटाको चौविसेमा हम्बे राजा (नागा राजा) र अन्यको युद्धइतिहास थाहा हुने
याङ्नाम	यसबाट जंगबहादुर राणाले खोलेको शिकारका निमित्त लिम्बू राईलाई मात्र भर्ती गरिने भैरवनाथ पल्टनलाई लिम्बूहरूले खाद्यान्नका लागि कुन-कुन खेत बुझाउनु परेको थियो भन्ने इतिहास थाहा हुने
बोधे (पधे)	यसबाट याक्खा र चेम्जोङको मुद्दा, भगडा थाहा पाइने ।

(ख) लिम्बूहरूको उपचार पद्धति

लिम्बू स्थाननामको अध्ययनले लिम्बूहरूको आदिम मौलिक उपचार पद्धतिहरू पनि पत्ता लाग्न सक्ने देखिएको छ । जस्तै :-

पान्थरको याङ्नाम र नाङ्गिनको बीचमा रहेको कोकाखोलामा खजुमहरू वर्षेनी भेला भएर कोकामाङ्को पूजा गर्छन् । यसमा अन्य थरीलाई अतिथिको रूपमा निम्त्याइन्छ । यो पूजा उपचारका लागि गरिने पुरानो पूजा पद्धति हो । यसमा जङ्गलमा चराइएको बोका काटेर त्यसको सयपत्री नपखाली आगोमा हल्का सेकेर खाने गरिन्छ । नपखाल्नुको कारण सयपत्रीभिन्न विभिन्न जङ्गली जडिबुटी खाएको हुन्छ र त्यो मानिसले खाएमा मानिसका रोगव्याधी निको हुने धारणा रहेको हुन्छ ।

(ग) नयाँ-नयाँ लोकसाहित्य प्राप्त गर्न सकिने

लोकसाहित्यअन्तर्गत ६ उपविधाहरू पर्दछन् : लोकगीत, लोककथा, लोकगाथा, लोकनाटक, गाउँखाने कथा, उखानटुक्का । अहिलेसम्म प्राप्त लोकसाहित्यमा मिहिन अध्ययन

पाउन सकिदैन । लिम्बू स्थाननामको अध्ययनले लोकसाहित्यको अध्ययन हुन बाँकी वा फेला पार्न नसकिएकाहरू प्राप्त हुने प्रबल सम्भावना देखिन्छ ।

जस्तै :-

सन्ते-परन्तेको लोककथा

हाङ्मा वरकको लोककथा ।

(घ) स्वअस्तित्वका लागि/लिम्बूहरूको अस्तित्व रक्षाका लागि

नयाँ-नयाँ विज्ञान र प्रविधिको तीव्र विकास, आधुनिकताका क्रममा देखिएका नयाँ-नयाँ शब्दहरू थपिने क्रम, सञ्चारको आक्रामक विकास आदिका कारण पुराना शब्दहरू दिनप्रतिदिन लोप हुने क्रम जारी छ । लिम्बूहरूले कस्ता स्थान नामहरू बचाउन सके मात्र लिम्बूहरूको धेरै थोक बचन सक्ने देखिन्छ ।

(ङ) भाषाविज्ञानको रूपमा अध्ययन अन्वेषण गर्न

भाषाविज्ञानका निम्ति पनि यसले सघाउ पुऱ्याउने देखिएको छ । ओरिजिनल लिम्बू शब्द र ध्वनिको उच्चारणले मात्र लिम्बूभाषाको भाषावैज्ञानिक अध्ययन सम्भव छ । त्यस्ता ओरिजिनल शब्द स्थाननामहरूमा अभै जीवित रहेका छन् । तिनीहरूको मिहिन अध्ययनले भाषाविज्ञानको अध्ययनमा मद्दत पुग्न सक्ने देखिन्छ ।

लिम्बुवानका स्थाननामको पुनःस्थापनाको सम्भावना र आवश्यकता अभै पनि छ । आजको पुस्तासम्म खोज्न सकियो भने ती नामहरू जस्ताको तस्तै पाउन सकिन्छ । तर अब पनि ढिलो गरिएमा धेरै थोक गुम्न सक्ने देखिन्छ । पुराना गुमिसकेका, लोप भएका स्थाननामहरू पुनः पहिलेकै अवस्थामा फर्काइएका संसारका उदाहरणहरू प्रशस्तै रहेका छन् । विविध कारणले हराइसकेका वा अपभ्रंश भएका नामहरू फर्काइएका अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवहरू पनि छन् ।

जस्तै :-

-क्यानडाका आदिवासीहरूले पुराना मौलिक स्थाननामहरूलाई पुनःस्थापित गर्ने अभियान चलाए र ३४ वटा अङ्ग्रेजी भाषाका नामलाई परिवर्तन गरे । २० हजार अपभ्रंश शब्दको हिज्जे समेत मिलाए (राई, २०७८) ।

-अमेरिकाका पूर्वराष्ट्रपति विलियम म्याकिन्लेको सम्मानमा माउन्ट म्याकिन्ले भनेर अस्वेत आदिवासीहरूको ठाउँमा रहेको हिमालको नाम परिवर्तन गरियो । पछि बाराक ओवामा अमेरिकी राष्ट्रपति भएपछि त्यहीँका आदिवासीहरूको भाषामा 'देलानी' भनेर प्रयोग गर्न अनुमति दिए (राई, २०७८) ।

-भारतमा पनि क्यालकट्टालाई कोलकाता (बंगाली भाषामा), बम्बेबाट मुम्बई (मराठी भाषामा), मद्रासबाट चेन्नाई (तामिल भाषामा), ट्राभान्कोटर कोचिनलाई केराला नाममा फर्काउने काम भयो । त्यस्तै अङ्ग्रेजले गंगेज स्थापित गरेकोलाई गंगाजीमा पुनःस्थापित गरिएको देखिन्छ (राई, २०७८) ।

यी उदाहरणहरू लिम्बूभाषाका अपभ्रंश भएका र लोप भइसकेका स्थाननामलाई पुनःस्थापित वा पुनर्जीवित गर्न सकिन्छ भन्ने दरिलो प्रमाण हो । यसका लागि लिम्बुवानभरिका सबै स्थाननामहरूको मिहिन अध्ययन-अनुसन्धान गर्न र राजनैतिक-प्रशासनिक रूपमा स्थाननामको ओरिजिन फर्काउन प्रयास गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपालमा लोकतन्त्रको आगमनपछि लिम्बुवानका विभिन्न क्षेत्रमा स्थाननाम पुनः स्थापनाको लागि केही प्रयासहरू भएका पनि छन् । यसको एउटा दरिलो उदाहरण राज्य पुनसंरचनाको क्रममा पान्थर जिल्लाका सबै गाउँपालिकाको नाम लिम्बूभाषामा राखिएको छ । राज्य पुनःसंरचना वा लोकतन्त्रबाट पान्थरका लिम्बूले राम्रो सदुपयोग गरे वा फाइदा लिएको देखिन्छ । जस्तै :- मिक्लाजुङ गाउँपालिका, तुम्बेवा गाउँपालिका, कुम्मायक गाउँपालिका, फाल्गुनन्द गाउँपालिका, फेदेन नगरपालिका, हिलिहाङ् गाउँपालिका, फालेलुङ गाउँपालिका । अन्य जिल्लामा पनि केही लिम्बूभाषामा नामाकरण गरेको देखिन्छ । जस्तै :- चौविसे गाउँपालिका (धनकुटा), छथर गाउँपालिका (तेह्रथुम) ।

त्यस्तै अर्को उदाहरण पाँचथरमा 'सांस्कृतिक पुनर्जागरण अभियान' २०७७ नाम दिएर लिम्बुवानभरिका विभिन्न ठाउँमा लिम्बू स्थाननामको होर्डिडबोर्ड गाड्ने कार्य मंगल बेघा, मधु केरुङ्, दिलेन्द्र कुरुम्बाङ, राजेन्द्र जवेगु आदिको सक्रियतामा भएको थियो ।

होर्डिङ्गबोर्ड आफैँमा विज्ञापन हो । कतिपय लिम्बूहरूलाई पनि लिम्बू स्थाननामको ओरिजिन थाहा नहुन सक्छ । अन्यलाई पनि पटक-पटक हेर्दा पुरानो नाममा फर्कन सजिलो हुन्छ । पाँचथरको यो अभियान पनि स्थाननाम पुनः स्थापित गर्न एउटा महत्वको उदाहरण हो ।

सन्दर्भ सामग्री

काइँला, वैरागी ।२०५९। लिम्बु नेपाली अङ्ग्रेजी शब्दकोश । सम्पा.। द्वितीय संस्करण ।
काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

चेम्जोङ, इमानसिंह ।२०७३। किराती दन्त्य कथा । तेस्रो संस्करण । ललितपुर :
साभाप्रकाशन ।

दुलाल, डा. देवी क्षेत्री।२०६९। पाँचथरको इतिहास - भाग-१ । इलाम : रम्मादेवी थपलिया ।

माबुहाङ, अर्जुन ।२०६९। लिम्बू जातिको मुन्धुम र इतिहास । धरान : हरिश्चन्द्र माबुहाङ र
भीम माबुहाङ ।

राई, डा.तारामणी, चाम्लिङ, भोगीराज ।२०७४। किरातभाषाका स्थाननाम । किरात
स्थाननाम : प्रागैतिहासिक एवम् भाषिक अध्ययन । ललितपुर : आदिवासी
जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ।

राई, तारामणि, स्थाननामको भाष्य, भन् नयाँ, नयाँ पत्रिका दैनिक, वि.सं. २०७८ श्रावण ७
बिहीवार ।

लाओती, येहाङ । २०६२ । आदिवासी लिम्बू जातिको सङ्क्षिप्त परिचय । काठमाडौँ
:दिलबहादुर लाओती ।

शेर्मा (पापो), लक्ष्मीकुमार ।२०४८। किरात लोक कथा (लिम्बुवानमा प्रचलित) भाग-१ ।
पान्थर : किरात याक्थुङ चुम्लुङ

..... । २०७५। किरात याक्थुङ पापो शेर्मा (लिम्बू) -इतिहास - वंशावली ।
काठमाडौँ : किरात याक्थुङ पापोहाङ शेर्मा सङ्जुम्भो, केन्द्रीय कार्य समिति ।

श्रेष्ठ, कृष्णप्रकाश ।२०४४। स्थाननाम-कोश । काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

संग्रौला, डा. नारायणप्रसाद ।२०६७। पल्लो किरातको किपट व्यवस्था । काठमाडौँ : श्रीमती
अम्बिकादेवी संग्रौला ।

‘साँवाहाड’ पूर्ण सुब्बा ।सन् २०१०। सेक्मुरीदेखि मिक्चरीसम्म । विजनवारी, दार्जिलिङ :
विजनवारी किरातलिम्बु (याक्थुङ) चुम्लुङ ।

सुब्बा, धनहाड ।२०७४। लिम्बु लोकवार्ता । धरान, सुनसरी : श्रीमती हाङ्मालाबुङ/श्रीमती
अनु गुरुङ (सुब्बा) ।

सुब्बा, प्रेम बहादुर मावोहाड लिम्बू र ढुङ्गेल, भूपेन्द्र ।२०४७। संक्षिप्त नेपाल इतिहास ।
दोस्रो संस्करण । ललितपुर : किरात प्रकाशन तथा अभिलेख केन्द्र ।

सुभेच्छु, रमेश र राज माङ्लाक ।२०६६। पाँचथरका स्रष्टा र सिर्जना, काठमाडौं : पाँचथर
स्रष्टा मञ्च ।

Langford, Gemma (2012 - 2013), Examin the value of place-names as evidence
for the history landscape and especially, language (s) of your chosen
area, Innervate, vol. 5, The University of Nottingham School of English.

अनुसूची - १

लिम्बू भाषाका थातथलोहरूको ऐतिहासिक अध्ययनसम्बन्धी प्रश्नावली

मेरो नाम / हाम्रो नाम हो । (छायाँकृत पढ्ने मात्र)
हामी 'विष्णुदत्त-सरस्वती आङ्बुहाङ अनुसन्धान वृत्ति' अन्तर्गत लिम्बू भाषाका थातथलोहरूको ऐतिहासिक अध्ययनका लागि यहाँका जानकारी लिन चाहान्छौं । यहाँहरूले दिनुभएको सूचनालाई सम्बन्धित निकायमा राख्नेछौं । यसमा यहाँहरूले आफ्नो सहमतिका साथ सहयोग गर्नुहुनेछ भन्ने विश्वास लिएका छौं ।

(अ) आधारभूत सूचना

प्रश्न	उत्तर
१. अन्तरवार्ता	मिति : महिना वर्ष
२. मिति	(क) वार्ड नं (ख) गाउँ/टोल (ग) गाउँपालिका/नगरपालिका (घ) जिल्ला (ङ) प्रदेश नं.
३. अन्तरवार्ता स्थान
४. अनुसन्धाताको नाम	(क) (ख)
५. अन्तरवार्ताको माध्यमभाषा	(क)

६. सूचनादाताको नाम :

७. उमेर

८. शैक्षिक अवस्था :-

(क) प्राथमिक

(ख) निम्नमाध्यमिक

(ग) माध्यमिक

(ग) उच्च

९. तपाईं जन्मेको ठाउँ कहाँ हो ? र कुन भाषामा रहेको छ ?

.....
.....
.....

१०. तपाईं जन्मेको ठाउँको ऐतिहासिक या सांस्कृतिक सम्बन्ध के रहेको छ ?

.....
.....
.....

११. तपाईंको पुख्र्यौली थलो कहाँ हो ?

.....
.....

१२. तपाईं जन्मेको ठाउँको वरिपरिका गाउँ-ठाउँका नामहरू कुन-कुन भाषामा रहेका छन् ?

.....
.....

१३. तपाईंले थाहा पाउनु भएका ठाउँका नाम मातृभाषामा छन् भने निम्नानुसार उल्लेख गर्नुहोस् ।

(क) यहाँ पुराना खोला, खोल्सीका नामहरू के के छन् (अर्थसहित) ?

.....
.....
.....

(ख) ती खोला, खोल्सीका नामलाई अहिले नयाँ नामबाट पनि बोलाइन्छ कि

.....
.....
.....

(ग) गाउँ या टोलका नामहरू लिम्बूभाषामा के-के छन् ? अर्थ सहित भन्नुहोस् ।

.....

.....

.....

(घ) ती गाउँ या टोलका नामहरू अहिले अर्कै नामबाट पनि बोलाइन्छन् कि ?

.....

.....

.....

(ङ) बेँसी या खौँचका लिम्बूभाषाका नामहरू के-के छन् ? अर्थसहित भन्नु होस् न ।

.....

.....

.....

(च) ती बेँसी वा खौँचका नामहरू अहिले अर्कै नामबाट बोलाइन्छ पनि कि ?

.....

.....

.....

(छ) डाँडा वा चुलीका लिम्बूभाषामा राखिएका नामहरू के-के छन् ? अर्थसहित भन्नु होस् न ।

.....

.....

.....

(ज) ती डाँडा वा चुलीका नामहरू अहिले पनि पुरानै नाममा छन् कि परिवर्तन भएका छन् ? परिवर्तन भएका भए के के भएका छन् ?

.....

.....

.....

(भ) गढीका नामहरू लिम्बूभाषामा के-के रहेका छन् ? अर्थसहित बताउनुहोस् न ।

.....
.....
.....

(ब) ती गढीका नामहरू अर्कै परिवर्तन भएका भए के-के भएका छन् ?

.....
.....
.....

(ट) पोखरी, ताल या कुण्डका लिम्बूभाषामा राखिएका नामहरू के-के छन् ? अर्थसहित बनाउनुस् न ।

.....
.....
.....

(ठ) ती पोखरी, ताल या कुण्डका नामहरू परिवर्तन भएका छन् कि उस्तै छन् ? परिवर्तन भएका भए के-के भएका छन् ?

.....
.....
.....

(ड) बाटोघाटो, देवीदेउराली, भञ्ज्याङ, भीर पहराका नामहरू लिम्बू भाषामा राखिएका नामहरू के-के छन् ? अर्थसहित भन्नुस् न ।

.....
.....
.....

(१४) तपाईंले बुढापाकाहरूबाट सुनेअनुसार तपाईंको मातृभाषामा रहेका ठाउँको नाम परिवर्तन भएको भए उल्लेख गर्नुहोस् ।

क्र.सं.	पुरानो ठाउँको नाम (मातृभाषामा)	परिवर्तित नाम	कारण

१५. तपाईं स्वयंमूले थाहा पाएको बेला तपाईंको मातृभाषामा रहेका ठाउँको नाम परिवर्तन भएको भए उल्लेख गर्नुहोस् ।

क्र.सं.	पुरानो ठाउँको नाम (मातृभाषामा)	परिवर्तित नाम	कारण

१६. तपाईंको मातृभाषाबाट अपभ्रंश हुँदै गएका ठाउँका नामहरू भए उल्लेख गर्नुहोस् ।

(क)	(ख)
(ग)	(घ)
(ङ)	(च)
(छ)	(ज)

१७. तपाईंका गाउँ ठाउँका नामहरू केका आधारमा कसरी रहेका (राखिएका) रहेछन् ?
१८. पहिले लिम्बू भाषामै रहेका नामहरू पछि कहिले, कोबाट र कसरी परिवर्तन गरियो ?
१९. ती स्थाननामहरूको परिवर्तन किन गरिएको रहेछ ?
२०. यो नाम परिवर्तन हुने वा गर्ने क्रम अहिले पनि छ कि रोकियो ?
२१. मौलिक स्थाननामहरू यथावस्थामै राख्न के गर्नुपर्छ ?

अनुसूची २

स्थलगत अध्ययनका तस्वीरहरू

- तस्वीर नं. १ - पधे (हाल बोधे) गढी । यो धनकुटाको चौविसे गा.पा. मा अवस्थित छ । द्वन्द्वकालीन समयमा माओवादीले यसभित्र सुरुङ बनाएर बस्ने गर्दथे । उक्त सुरुङ अहिले पनि देख्न सकिन्छ ।
- तस्वीर नं. २ - पावारक-मावारक ताल । हालको नाम राजारानी ताल । यो चौविसे गा.पा.मा पर्दछ । वि.सं.२०१८ सालमा राज्यका प्रतिनिधिहरू यहाँ आउँदा पावारक-मावारक नाम उच्चारण गर्न नजाने पछि स्थानीयहरूको सहमतीमा राजारानी ताल नामाकरण गर्न सुरु गरिएको ।
- तस्वीर नं. ३ - चौबिस थुमले 'श्रीजङ् पल्टन' लाई खाद्यान्नका लागि चढाएको छरुवा घुमाउने खेत । लिम्बुवानबाट श्रीजङ् पल्टनलाई खाद्यान्नको लागि पान्थरबाट डिहिटार खेत, चौबिसबाट छरुवा घुमाउने खेत, तम्मरखोलाबाट सिङ्जोड लुङ्जङ खेत, फेदापबाट बिमिरे तिलिङ्टार खेत, याङ्वरकबाट नागी खेत, छथरबाट फुकुवा थुपुवा लुमु दोभान खेत, संखुवासभाबाट लामीबगर खेत, आठराईबाट प्यागे हिङ्देवा खेत चढाइएको थियो । (स्रोत: कृष्णगोविन्द चेम्जोड, धनकुटा चौबिस)
- तस्वीर नं. ४ - तिङ्देन ठाउँ । पापोहरूले साँवा राजाका सेनाहरूलाई आउन नदिन काँडाले बार बारेको ठाउँ । हाल : यो कुम्मायक गाउँपालिका, पान्थरमा पर्दछ ।
- तस्वीर नं. ५ - याङ्नामको खलङ्गा । इलामबाट ताप्लेजुङ तिरो बुझाउन जाँदा पैसा बोकेका भरियाहरू यो ठाउँमा भारी बिसाउने गरेको कथन छ । याङ्ग्नाप्सु अर्थात् पैसाको भारी बिसायो भन्ने अर्थबाट याङ्नाम भयो भनिन्छ । पछि श्रीजङ् पल्टन आएपछि यहाँ तालिम गर्ने थलो बनेको र खलङ्गा भन्न थालिएको हो ।
- तस्वीर नं. ६ - तरेसिक लुङ । तर्सिक हुँदै हाल तृतीया नामाकरण भएको छ । १८ सुब्बाको मौजा (प्रशासनिक केन्द्र) याङ्नामका थेगिमहरूकोमा ३७ सुब्बाको मौजा माक्लुम्बा (हाल रानिटार) का नेम्बाङ्हरू र ७ पगरीको मौजा यासोकका पापोहरूले अति होचा र नपत्याउँदा मात्र बेहुला लिएर

केटी माग्न आए पछि १८ सुब्बाकाले अब उप्रान्त ३७ सुब्बाका नेम्बाड र ७ पगरीका पापोहरू आउँदा यो ढुङ्गामा नापिएर मात्र आउन उर्दी जारी गरेर गाडिएको ढुङ्गा । हाल यो पान्थर नाङ्गिनमा रहेको छ ।

तस्विर नं. ७ - परम्परागत मौलिक लिम्बू घर ।

तस्विर नं. ८ - मिक्लाजुङ्ग डाँडामा देखिएको सूर्योदयको दृश्य ।

